

38119

113
БІОТЕКА „ЗАПИСОК ЧИНУ СВ. ВАСИЛІЯ В.“
ч. 12

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ВАСИЛІАНСЬКИЙ
АРХІВ і БІБЛІОТЕКА
ЛЬВІВІ, ЖОВКІВСЬКА 36

Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО

НОВІ CYRILLO-METHODIANA

НАРИСИ, ЗАМІТКИ Й РЕЦЕНЗІЇ

I-XIV

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

НАКЛАДОМ РЕДАКЦІЇ „ЗАПИСОК ЧСВВ.“ — ЖОВКВА 1933

385

1885

1885

06

10

38119

БІБЛІОТЕКА „ЗАПИСОК ЧИНУ СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛ.“
Ч. 12

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ВАСИЛІАНСЬКИЙ
АРХІВ І БІБЛІОТЕКА
ЛЬВІВІ, ЖОВКІВСЬКА 36

Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО

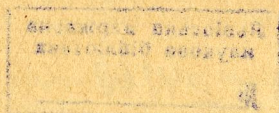
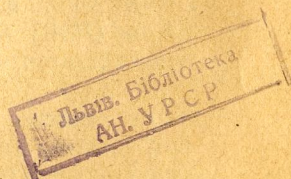
НОВІ CYRILLO-METHODIANA

НАРИСИ, ЗАМІТКИ Й РЕЦЕНЗІЇ

I-XIV

Бібліотека: Оскарівська

від ред. „Записок ЧСВВ.“ Миколайчук
Львів, 14 XI 1941

НАКЛАДОМ РЕДАКЦІЇ „ЗАПИСОК ЧСВВ.“ — ЖОВКВА 1933

Всі права застерігається

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 4268

Друкарня ОО.Расиліян у Жовкві

Нові Cyrillo-Methodiana

Нариси, замітки й рецензії

I: Практичний поділ Житій Костянтина й Методія на розділи. II: Сумнівність диспути Костянтина з патріархом Аннієм. III: Коли відбулася Сарацинська місія Костянтина. IV: Венеціанська диспута — твір Костянтина проти триязичників. V: Праця о. Фр. Гривця про Кирила й Методія. VI: Польський переклад праці о. Фр. Гривця про Костянтина й Методія. VII: Українська перерібка праці о. Фр. Гривця. VIII: Сліди почитання св. Кирила й Методія в Польщі. IX: Про Кирило-Методіївський переклад Євангелії. X: Фонетика й форми слів у Кирило-Методіївським перекладі Євангелії (чи Костянтин добре знав грецьку мову?). XI: Переклади Житій Костянтина й Методія на слов'янські мови. 1. Новий чеський переклад ЖК о. Й. Вашиці, 2. Український переклад ЖК та ЖМ в праці П. Лаврова, 3. Словінський переклад ЖК та ЖМ в праці о. Фр. Гривця. XII: Проложне життя св. Кирила філософа. XIII: Неписані Кирило-Методіївські джерела. XIV: Єпископський титул Климента Словенського.

I. Практичний поділ Житій Костянтина й Методія на розділи

ЗВЕЛИКИМ науковим значенням Житій Костянтина й Методія вперше познайомив науковий світ відомий протоієрей А. Горський, ректор Московської Духовної Академії. Обидва Житті А. Горський знайшов у багатій на рукописи Бібліотеці Московської Духовної Академії й опублікував їх у журналі «Москвитянинъ» за 1843 р., кн. 6. Передаючи зміст Житій, А. Горський перший, із практичних побудовень, поділив їх на розділи. Скоро по тому в науковій літературі втерся поділ Життя Костянтина (ЖК) на 18 розділів, а Життя Методія (ЖМ) на 17, і цей поділ із часом став у нас традиційним, і все передруковується в нових виданнях.

Але цей традиційний поділ ЖК та ЖМ на розділи дуже непрактичний і суб'єктивний, бо звичайно в одному розділі розмова йде про різні факти, а це не дає змоги практично й легко відшукувати в Життях бажане місце. Цей традиційний поділ шириться й тепер, бо й нові видавці та перекладчики ЖК та ЖМ звичайно його дотримуються. Особливо непрактичний старий поділ на розділи в ЖК, де великий матеріал поділено всього на 18 розділів; практичніший поділ ЖМ на 17 розділів, бо воно значно менше розміром.

Кожний, хто ближче працював над вивченням життя та діяльності Костянтина й Методія, добре відчув цю непрактичність традиційного поділу їхніх Житій, бо вона постійно утруднює нам працю й не дає змоги хутко орієнтуватися в змісті цих Житій.

Характеристичною рисою стилю ЖК та ЖМ є те, що вони складаються з короткого опису багатьох різних окремих фактів із життя Костянтина й Методія, але це вже само вказує нам, який поділ ЖК й ЖМ на розділи був би для науки практичніший. Отож я й пропоную тут ділити ЖК та ЖМ на більше число розділів, і по можливості так, щоби кожний окремий розділ мав своїм змістом тільки один окреслений і закінчений факт. Такий поділ буде дуже практичний при наших наукових працях і дасть можливість не тільки докладніше цитувати ЖК та ЖМ, але й швидко знаходити потрібне місце.

Нижче подаю спробу такого нового поділу. При кожному розділі подаю початок тексту ЖК чи ЖМ в оригіналі й короткий зміст його. Римська цифра в кінці розділу визначає дотеперішній традиційний поділ. ЖК ділю на L розділів, а ЖМ на XXX.

ЖИТТЯ КОСТЯНТИНА (ЖК)

- I. Вступ. I.
- II. Въ солоунѣстѣмъ же градѣ... Батьки К. Друнгарій Лев, діти його. К відмовляється від груди мамки. Благочестиве життя Льва і його жінки. II.
- III. На сѣдѣ же ѹмоу... Смерть батька К. Турбування матері про долю К. II.
- IV. Седми же лѣтъ отрокъ сы... Сон К про Софію-Мудрість. III.
- V. Ёдинож же отъ дѣнии... К на яструбиних влогах. III.
- VI. И по оучениѹ сѣ имѣ... Захоплення творами Григорія Богослова. III.
- VII. Вошѣдъ же въ мѣногы бесѣды... К і невблаганий грама-тик. III.
- VIII. Вѣскорѣ же Богъ сѣтвори... Логотет кличе К вчитися з цісарем. III.
- IX. Отрокъ же, оуслышавъ се... К в дорозі до Царгороду й його молитва. III.
- X. Ёгда же прииде къ Цѣсарюградоу... Наука К в Царгороді. IV.
- XI. Оузырѣвъ же и такова... Стосунки поміж К і логотетом. IV.
- XII. Ёдинож же рече къ немоу... Спроба логотета оженити К й дати йому високу посаду. Відмовлення К. IV.
- XIII. Слышавъ же логоветъ отъвѣтъ ѹго... К стає бібліотекарем патріяршим у св. Софії. IV.
- XIV. Мало же сѣ ними въ томѣ побывѣ... К втікає на Вузьке Море. IV.
- XV. И не могѣше ѹго оуноудити... К стає професором фило-софії. IV.
- XVI. Бѣ же Анний патриархъ... Дискусія К з патріярхом Аннієм про шанування образів. V.
- XVII. По сихъ же Агарине... Сарацинська місія К. VI.
- XVIII. Не по мѣнозѣ же времени... К на самотині й чудесне отри-мання поживи. VII.

- XIX. Въ Олимпъ же шьдъ... К на Олимпі у брата Методія. VI.
- XX. Приидоша же посъли къ цѣсарю отъ козаръ... Хозарське посольство в Царгороді і їх промова. VIII.
- XXI. Тогда възискавъ цѣсарь философа... Вирядження К в Хозарську місію. VIII.
- XXII. Абию же пѣти сѧ ѡтъ и Херсона дошьдъ... К вчиться в Херсонесі жидівської мови. VIII.
- XXIII. Самаритининъ же ѡтеръ... К вчиться в Херсонесі самарянської мови. VIII.
- XXIV. Обрѣте же тоу еуаггелию и Ѳалтирь... К знаходить в Херсонесі Евангелію й Псалтиря в «руським» перекладі і вчиться цієї мови. VIII.
- XXV. Слышавъ же ѡко св. Климентъ ѡще въ мори лежитъ... К знаходить мошці св. Климента. VIII.
- XXVI. Козарьскыи же воєвода... К обороняє одне місто від хозарського нападу. VIII.
- XXVII. Възврати же сѧ и философъ... К втихомирює угорський напад. VIII.
- XXVIII. Въсѣдъ же въ корабль, пѣти сѧ ѡтъ козарьскаго... Костянтин в дорозі до кагана й дискусія з лукавим хозарином. IX.
- XXIX. Дошьдъшоу же ѡмоу тамо... Перша дискусія К за обідом у кагана. IX.
- XXX. Сѣдъ же пакы философъ съ каганомъ... Друга дискусія К з іудеями. Зазначення джерела, звідки взято опис хозарських дискусій. Задоволення кагана. X.
- XXXI. Събравъше же сѧ въ друугыи днь рѣша... Третя дискусія К у кагана. XI.
- XXXII. Рече же првыи съвѣтъникъ отъ нихъ... Вплив дискусій К на хозар. XI.
- XXXIII. Написа же къ цѣсарю кѣнигы каганъ... Вдячний лист кагана до грецького цісаря. Каган пропонує К дарунки. XI.
- XXXIV. Дошьдъше же безводныхъ мѣстъ... Перетворення гіркої води в солодку в пустині. XII.
- XXXV. В Херсонѣ же вечера сѧ архієпископомъ... Костянтинове пророкування про смерть херсонського архієпископа. XII.
- XXXVI. Бѣше же в Фоульстѣ ѡзыцѣ дѣбъ великѣ... Знищення дуба в Фульській землі. XII.
- XXXVII. Философъ же иде в Цысарьградъ... Вернувшись із Хозарії, К живе при церкві св. Апостолів в Царгороді. XIII.
- XXXVIII. Юсть же въ свѣтѣ Софии потиръ... К читає написи на чаші в храмі св. Софії. XIII.
- XXXIX. Веселящюу же сѧ о Бозѣ философу... Промова Ростиславового посольства в Царгороді. XIV.
- XL. Събравъ же цѣсарь съборъ... Згода К на Моравську місію і зложення азбуки. XIV.

- XLI. Възвеселисѧ же цѣсарь и Бога прослави... Лист грецького цїсаря до князя Ростислава. XIV.
- XLII. Дошѣдъшу же юмоу Моравы... Праця К в Моравії: переклади, боротьба з триязичниками, з забобонами, з розводами. XV.
- XLIII. И тако чetyредесѧтъ мѣсѧцъ... К у Коцела в Паннонії нагорода від Ростислава та Коцела. XV.
- XLIV. Въ Венетии же бывъшоу юмоу... Венеціянська диспути й докази К про можливість і необхідність уживання живої мови в Церкві. XVI.
- XLV. Оувѣдѣвъ же римськыи папежъ... Урочисте прийняття К з мощами св. Климента в Римі. XVII.
- XLVI. Приимъ же папежъ кѣнигы словѣньскыи... Освячення перекладів К й висвячення його учнів. XVII.
- XLVII. Римляне же не прѣстаахъ... Життя К в Римі: навчання римлян і дискусія з жидовином. XVII.
- XLVIII. Постигъшимъ же и мѣногымъ трюдомъ... Хворість К й прийняття чернечого стану. XVIII.
- XLIX. И яко же сѧ приближи година... Молитва К й його смерть. XVIII.
- L. Повелѣ же апостоликъ въсѣмъ грѣкомъ... Погреб К й чуда над його гробом. XVIII.

ЖИТТЯ МЕТОДІЯ (ЖМ)

- I. Богъ благъ и въсемогаи... Вступ. I.
- II. По сихъ же въсѣхъ Богъ милостивый... Характеристика М в порівнянні з іншими від Бога післаними людьми. II.
- III. Бѣ же рода не хоуда... Молоді літа М. II.
- IV. Сътвори же въ томъ кнѣженіи... М кидає слов'янське княжіння й стає ченцем на Олімпі. III.
- V. Приключъшу же сѧ врѣмени такому... М з К в Хозарській місії. IV.
- VI. Видѣвъ же цѣсарь и патриархъ подвигъ его... Зрікшися висвячення на архієпископа, М стає ігуменом в Поліхроні. IV.
- VII. Прилоучи же сѧ въ ты дѣни... Лист Ростислава й Святополка до царя Михаїла. V.
- VIII. Тѣгда цѣсарь Михаилъ рече къ философоу Костантиноу... Відправлення К в Моравію й праця св. братів там. V.
- IX. Оувѣдѣвъ же такова моужа апостоликъ Никола... Папа Микола кличе св. братів до Риму, благословляє переклади й висвячує в єреї М. VI.
- X. Бѣахоу же етера многа чадъ... Папа проклинає триязичників і наказує висвятити слов'янських учнів. VI.
- XI. По дѣньхъ же мнозѣхъ... Передсмертне прощання К з М. VII.
- XII. Посѣлавъ же Коцелъ къ апостоликоу... Коцел просить прислати йому М. VIII.
- XIII. И посѣла и, написавъ епистолию сию... Лист папи Адріана II до князів Ростислава, Святослава й Коцела. VIII.

- XIV. Прии́тъ же и Коцѣль... М у Коцела, висвяченнѣ М на слов'янське єпископство. XIII.
- XV. По сѣмъ же старыи врагѣ... Боротьба нѣмецких єпископів проти М й засланнѣ його до Швабіи. IX.
- XVI. Доиде къ апостоликоу... Випущеннѣ М із в'язниці. X.
- XVII. Приключи же сѣ тѣгда моравляне... Моравляне просятъ папу поставити їм М за архієпископа. X.
- XVIII. И приимъ и Свѣтопѣлкѣ князь... Праця М в Моравіи. X.
- XIX. Бѣ же и пророчьска благодать въ немъ... Охрещеннѣ князя Вислянського. XI.
- XX. Инѣгда же пакы Свѣтопѣлкоу воююще... Свѣтополк на Петровій Службі Божій у М. XI.
- XXI. Етеръ другѣ, богатѣ зѣло... Кара Божѣ на князєвого радника, що оженився з ятрівкою. XI.
- XXII. Сихъ же всѣхъ не тѣрпѣ... Напад ворогів на М, підроблена епістоля, правдивий лист папи. XII.
- XXIII. Не до сего же тѣкѣмо злоба ихъ ста... М у грецького цѣсарѣ й патріярха. XIII.
- XXIV. На всѣхъ же поутѣхъ... Життєві терпіннѣ М. XIV.
- XXV. Потомъ же ѿвѣргъ всѣ мѣлвы... Перекладчеська праця М. XV.
- XXVI. Пришѣдѣшу же на страны Доунаискыя... М у короля Угорського. XVI.
- XXVII. Тако же всѣ вины ѿсѣкъ... М вказує своїм наступником Горазда. XVII.
- XXVIII. Сѣбѣравшемъ же сѣ имъ въ цвѣтѣноюу недѣлю... Смерть М. XVII.
- XXIX. Оусоужѣте же и свои оученици... Погреб М. XVII.
- XXX. Ты же сѣвыше, свѣтаи и чѣстѣнаи главо... Закінченнѣ: Молитва автора ЖМ до М. XVII.

Вище поданий поділ ЖК та ЖМ на більше число розділів був би значно практичніший від того, що маємо тепер. ЖК та ЖМ надзвичайно цінні для досліду життя й діяльності слов'янських апостолів; ще довго будуть вони, як головні джерела, докладно аналізуватися, а тому й покликування на них (цитатія) мусить бути практичніше й доступніше.

II. Сумнівність диспути Костянтина з патріярхом Аннієм

ЖК⁵ розповідає про дуже сумнівну історію, — диспута молодого Костянтина зо скиненням патріярхом Аннієм. Коли по смерті царя Теофіла (842) впало з ним і образоборство, вся ненависть прихильників шанування образів спала на тодішнього патріярха Іоанна чи Аннія (Яннія). Собор 843 р. скинув патріярха з престолу й тяжко його покарав, хоч той більше робив із царського наказу. Обезславленого й ославленого єретиком був патріярха побито, ранено й кинуто до монастирської в'язниці. Пізніше наказано виколоти Аннієві очі, але ласкаво помилено — дано

старцеві тільки двісті ударів батогами, кара, що її не знали закони візантійські.

ЖК⁵ розповідає, що цар післав Філософа на Аннія для диспути про шанування образів. Звичайно, молодий Костянтин переміг і засоромив старого єретика-патріярха.

Ціла ця диспута позоставляє на читачі дуже немиле вражіння, втягуючи й Костянтина до тих насильств, що того часу були звичайними в Царгороді. Але чи ж то справді Костянтин диспутував із поваленим патріярхом?

З певною критикою до Костянтинових диспут взагалі поставився був ще А. Воронов («Главнѣйшіе вопросы» 1877 р. ст. 60-61), догадуючись, чи не повстали ці диспути з якихсь тодішніх полемічних творів. Костянтин може склав якийсь полемічний твір проти образоборців, а вже на основі його автор ЖК і скомпонував своє оповідання про диспуту Костянтинову з Аннієм.

А. Петров продовжив ці сумніви Воронова, і вже не вірить у реальність диспути Костянтина з Аннієм. «Епізод цей — пише Петров про цю диспуту — сам по собі дуже сумнівний. Звісток про нього не збереглося ані в однім візантійським літопису, хоч диспута провадилася офіційно, в присутності імператора з патріярхом, при урочистій обставі, і кінчилася, як знати з Життя, повною поразкою ненависного візантійським літописцям Аннія. Ми знаємо про диспуту тільки з Життя Костянтина Філософа та з т. зв. Успіння, що має з Життям безсумнівні тісні зв'язки. А що ж дають ці пам'ятки? Окрім самого факту, Життя оповідає нам і подробиці — саму диспуту. Але чи вже ж старий Іоан, відомий в історії своєю вченістю, і молоденький Костянтин, що з молодих літ названо його за розум філософом, чи вже ж вони могли поважно ставити один одному ті простацькі («наивные») питання й відповіді, що їх ми читаємо в Житті?» («Спорные вопросы» 1894 р., ст. 61; див. мою монографію т. I, ст. 44-51).

В останній книжці «Byzantinoslavica» 1932 р., т. IV. проф. Братиславського університету, В. Погорілов, умістив цікаву статтю: «На какомъ языкѣ были написаны, такъ называемыя, Паннонскія Житія?» (ст. 13-21), а в ній на ст. 20 висвітлив один факт, що, здається, остаточно розбиває реальність диспути Костянтина з патріярхом Іоаном.

Проф. В. Погорілов займається докладним аналізом ось цього місця з диспути в ЖК⁵. Анній питається Костянтина: «Богу рекъшоу къ Моисею: не сътвориши въсякого подобия, како, твораше, кланястеся». На це філософ відповів: «Аще бы реклъ: не сътвориши никакого же подобия, то право приши, но юсть реклъ: не въсякого, сирѣчь (не) достоиноѣ». Цитується тут Вихід XX. 4, що по грецьки брешить так: «Ὁδὲ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοιωμα, ὅσα ἐν τῇ οὐρανῷ ἰσῶ» і т. д., цебто: «Не роби собі кумира й ніякої подобі того, що на небі зверху і що на землі долі, і що в воді нижче землі». Перекладчик цього місця

на слов'янську мову не зрозумів грецького тексту й переклав неправильно.

Звичайно, ціла диспута провадилася мовою грецькою, Костянтин і Іоан цитували Біблію в грецькій мові, а в цій Біблії маємо якраз так, як хотів Анній, а не так, як хоче Костянтин. Ціла «сіль» диспути опирається на помилці слов'янського перекладача, що неправильно переклав це місце. »И вотъ на этой неправильности — пише В. Погорілов (ст. 20) — построень весь рассказъ о преніи, рассказъ, который поэтому и самъ теряетъ характеръ достовѣрности и заставляетъ насъ съ особенной осторожностью относиться къ свѣдѣніямъ о дѣтствѣ, юности св. Константина и о ранней его дѣятельности. Въ данномъ же случаѣ совершенно ясно, что на греческомъ языкѣ этотъ рассказъ существовать не могъ, такъ какъ вся соль его основана на ошибокѣ славянскаго перевода«.

Таким чином розбивається достовірність диспути Костянтина з Аннієм, а тим самим Костянтин визволюється з прикрих обвинувачень биття лежачого. Це робить тільки честь Костянтинові. Певне, існував якийсь полемічний твір проти образоборців, і цей твір і був невірною приписаний Костянтинові, а вже з того повстала легенда й про саму диспуту Костянтина з Аннієм. Через це певне подається в ЖК⁵ досить широкий діалог, але подробиць про саму диспуту нема майже ніяких.

III. Коли відбулася Сарацинська місія Костянтина

Сарацинська місія Костянтинова, описана в ЖК⁶, віддавна вже викликає до себе деякі сумніви. Халіфат на той час був сильний і високо культурний, що давало йому змогу в широких розмірах вести пропаганду мусульманства. Культура арабська на той час справді була великою; в основі своїй була вона давньогрецькою; світські науки, а особливо математика, процвітали тут, як ніде в інших землях. Звичайно, це все запалювало духа арабам і манило їх помірятися своєю культурою з самими навіть греками, тоді найкультурнішим народом у світі¹.

ЖК⁶ розповідає, що агаряни чи сарацини підняли були хулу на св. Тройцю. Вони прислали до Царгороду сказати: »аще можете съказати ивѣ, то посльѣте мѣжѣ, иже могѣтъ глаголати о семь и прѣзрѣти ны«. По нараді на соборі постановлено вислати на диспуту до арабів Костянтина.

ЖК⁶ твердить, що «бѣ же тогда философъ .К. и .Д. лѣтомъ«. Приймаючи, що Костянтин народився десь 827 року, Сарацинську місію маємо віднести на 851 рік.

У цій звістці ЖК⁶ два факти викликають великий сумнів. Поперше, чого на таку надзвичайно відповідальну місію посилають 24-літнього молодика? Чи ж у греків не було на те людини старшої й соліднішої? Араби були на той час народом високо

¹ Див. мою монографію: »Костянтин і Мефодій«, 1927 р., т. I, ст. 53.

освіченим, чи ж не було дуже ризиковним посилати до них на відповідальну диспиту таку молоду людину?

Подруге, А. Васильїв («Византійсько-арабськія отношенія въ царствованіе Михаила III» 1899 р. і «Византія и арабы» 1900 р.) та В. Ламанський («Житіє св. Кирилла, какъ релігіозно-эпическое произведение», 1903 р.) переконуюче довели, що в 851 р. Халіфат і Візантія провадили між собою запеклу війну, і їм у той час хіба було не до релігійних диспут. Арабські джерела подають, що в 855-856 р. наступило перемир'я поміж воюючими й грецька цариця Теодора післала до мусульман своє посольство в справі обміну полоненими. Ось при цім посольстві десь у 856 р. і міг бути Костянтин.

У цій своїй замітці хочу внести до ЖК⁶ малу поправку. Життя твердить, що »бѣ же тогда философъ .Ѧ. и .Ѧ. лѣтомъ«. Чи в цім місці нема якоїсь помилки? З давньої літератури маємо багато прикладів, як часто наші переписувачі псували цифри. Оригіналу ЖК не маємо, — найстарші його відписи походять тільки з XV-го віку, тому й не знаємо, чи дійсно в оригіналі було .Ѧ. и .Ѧ., чи може й інакше? Я припускаю, що в оригіналі могло бути .Ѧ. и .Ѧ., цебто 29 літ, але переписувач поплутав д з Ѧ (палеографічно таке поплутання допустиме), і вже пізніші списки подавали д, а не початкове Ѧ.

Принявши ж читання ѦѦ, цебто 29, рік Сарацинської місії припадав би на 856 рік, цебто якраз так, як вказують нам історичні джерела.

Не забуваймо, що деякі кирило-методіївські джерела відносять Сарацинську місію взагалі на трохи пізніший час. Так »Успіння св. Кирила« переносить цю місію на час після праці Костянтина в Брегалниці й після перекладів св. Письма на слов'янську мову. А »Похвала Кириллу« — пам'ятка дуже цінна й правдива — Сарацинську місію ставить по Хозарській. І це таким чином свідчило б, що Сарацинська місія не могла відбутися в 851 році, — відбулася десь пізніше, може й справді 856 року.

IV. Венеціянська диспута — твір Костянтина проти триязичників

Як знаємо, т. зв. триязичники чи пілатники дуже допікали Костянтинові та Методію й постійно перешкождали їхній праці. Головна ідея цілої кирило-методіївської праці — то Богослуження живою народньою мовою — була для декого з служителів західньої Церкви, головнo німців, ідеєю єретичною, й вони її завзято поборювали.

Навпаки, Костянтин ішов за старою грецькою традицією — нести новонаверненим народам св. Письмо й Богослуження їх рідною мовою. Костянтин знав слов'янський світ, знав про його силу й обшир, і багато думав, як найкраще й найдоцільніше повернути цей світ до віри Христової. Він скоро переконався, що його апостольська праця буде плідною та корисною тільки

тоді, коли він понесе її слов'янам їх рідною мовою. Тим то добре знав мову слов'янську, тому переклав на цю мову книги св. Письма й Богослужні.

Латино-німецьке духовенство — а по части, певне, й грецьке духовенство — й консервативне світське громадянство завзято виступали проти ідеї Костянтина. Вони доводили, що лише три мові освятив Бог для Богослуження: грецьку, латинську й жидівську, цебто тільки ті три мові, що ними написано Пилатову табличку над розп'ятим Христом. Костянтин дуже влучно назвав цих своїх противників триязычниками або пилатниками, а їхню науку — триязычною ерессю.

Видно, триязычники сильно допікали Костянтинові, коли він згадує про них навіть у своїй передсмертній молитві: »Господи Боже мій, вислухай же молитву мою; охорони вірний Тобі нарід, заступи його від безбожної й поганської злоби тих, що зневажають Тебе, вигуби триязычну ересь«.

Як знаємо, ще й чернець Хоробрий згадує триязычну науку й завзято виступає проти неї, називаючи її прихильників безумними. А це показує, що триязычники справді були реальною силою й дійсно перешкоджали кирило-методіївській праці. Триязычна наука чи ересь — це була наука, що з нею св. братам довелося стрінутись скрізь у своїй апостольській праці.

А коли ж так, то не буде виглядати зовсім неможливим моє припущення, що Костянтин змушений був шукати різних доводів проти триязычної науки. Боротися проти цієї науки мусіли також і учні Кирила й Методія, так само й їхні прихильники. А все це робить зовсім можливим моє припущення, що Костянтин, яко підручника для своїх учнів, написав був твір, що в нім подав усі свої докази за потребу вживання живої мови в святім Письмі та Богослуженні. Цей твір дійшов до нашого часу, яко 16-ий розділ Життя Костянтинового, — це т. зв. Венеціянська диспуता.

Венеціянська диспута описана в ЖК¹⁶ надзвичайно докладно й жваво, — так міг описати тільки той, хто її сам провадив. Та й звідки б автор ЖК так докладно знав усі ті доводи, що їх Костянтин уживав проти триязычників у Венеції? Знаємо ж точно, що Костянтин, напр., описав був свої диспути з хозарами, що їх Методій, як твердить ЖК¹⁰, переклав на мову слов'янську, а автор ЖК ужив їх у скороченні для своєї праці. Те саме могло бути й з Венеціянською диспутою; характерно, що автор ЖК в 16-ім розділі також твердить, що він подає лише частину доводів Костянтина (сими же словеси и инѣми болшими посрами ѿ).

Доказами Костянтина пізніше користався й Методій на суді в Римі в 880 році, а також папа Іоан VIII коротенько подав їх у своїм листі з червня 880 р. Як знаємо, Костянтин, як то твердить ЖМ⁶, стрів був не мало триязычників і в Римі, і мусів тут із ними так само завзято диспутувати. Тому логічним буде

припущення, що Кюстянтин свої доводи про вживання живої мови в св. Письмі та в Богослуженні в писанім докладі подав і папі Адріану II. Цебто, що існував окремий твір Костянтина проти триязичників.

Перекладчиком цього твору Костянтина проти триязичників на мову слов'янську був коли не Методій, то хтось із їхніх учнів.

Венеціянська диспута, як збірник доказів за вживання живої мови в св. Письмі та Богослуженні, користалася в слов'янських землях, особливо західніх, де триязична єресь була реальною, великою повагою й поширенністю. Ось тому ця диспута, яко XVI-ий розділ ЖК, часом знаходиться й окремо по різних слов'янських збірниках, а також попала й до Прологу, де знаходиться під днем 14 лютого (день смерти Костянтина), для побожного читання.

Так, в українським Тереблянським Пролозі XVI-го віку, що його опис подав оце Ю. А. Яворський («Новыя рукописныя находки въ области старинной Карпаторусской письменности XVI-XVIII вѣковъ», Прага, 1931 р., ст. 9-41), під 14 лютим, л. 392-396, й подано розділ XVI-ий ЖК, разом з розділами XVII і XVIII. На Закарпатті слов'янське Богослуження певне доводилося й боронити проти своїх триязичників, чому Венеціянська диспута Костянтина попала й до тутешнього Прологу, поруч із коротким Проложним Життям Костянтина, яко матеріал для побожного читання.

Ю. Яворський на ст. 105-109 подав і сам текст ЖК¹⁶⁻¹⁸. Текст цікавий тим, що має дуже багато найрізніших відступлень в порівнянні з ліпшими текстами XV-го віку (старших поки не знаємо): тут багато різних додатків або опущень, напр., на початку: »Члѣ [w коеа страны wбрѣтеса], скажи нам«, цитатія з св. Письма часом новіша, в перерахованні отців Церкви опущено св. Августина, а в перерахованні народів, що славлять Бога живою мовою, опущено Обри, Тоурси (перед Козари) і т. п. Автор не розуміє вже слова »апостоликъ«, і замість »апостоликъ Андри-лнѣи«, пише »Андрей айлькіи ликъ«, хоч потім, правда, кілька раз в пише айльникъ; з єпископа Гондриха зроблено тут Гордиха і т. п.; Кирил в чернечім стані »й. дній« пробув, замість »й. дній« (правда, не знаю, чи так в оригіналі, чи це коректурний недогляд видавця) і т. п. Взагалі ж текст дуже зіпсутий.

В. Праця о. Фр. Гривця про Кирила й Методія

1927 року в Любляні вийшла праця: »Slovanska Apostola sv. Ciril in Metod«, 180 ст. in 8°, а автором її був професор університету в Любляні, прелат о. D-г Fr. Grivec. Автор поставив собі завданням написати таку науково-популярну книжку, що була б приступна для широких кругів. Завдання своє автор безумовно виконав, і праця його стала небуденним явищем у католицькій літературі, чому скоро була видана в трьох перекладах: німецьким 1928 р., чеським і польським 1930 р. У книжці вміщено 42 гарні малюнки, що сильно популяризують текст її. Книжку ви-

дано для вшанування славного ювілею, — 1927 р. минало 1100 років від дня народження св. Костянтина.

Д-г Fr. Grives — не новик в кирило-методіївській літературі, — уже з 1921 р. в Любляні почали появлятися його поважні ґрунтовно написані статті з царини кирило-методіївської, а тому й нова його праця про Апостолів Слов'янських заслуговує повної уваги, особливо ще й тим, що це огляд цілого життя й праці св. Братів, а такі огляди — яко підсумок усього до того науково зробленого — у нас дуже рідкі.

Правда, є одна ознака праці д-ра Гривця (як і всіх інших його праць), що часом трохи позбавляє її наукової сумлінності, — це її занадто виразне конфесійне зафарбування, що дуже часто б'є в очі серйозному читачеві. В передмові до німецького видання 1928 р. д-р Гривець пише, що праця його «задумана, яко книжка поєднавча і яко праця підставова для тих сфер, що цікавляться великою справою з'єдинення християнства».

Це конфесійне наставлення позбавило д-ра Фр. Гривця можливості більш об'єктивно подивитися не на одну справу. Для прикладу вкажу, скажемо, ставлення Гривця до особи й діяльності грецького патріярха Фотія. Автор силкується довести, ніби святі Брати були проти Фотія (пор. ст. 32), навіть твердить, ніби «св. Брати не хотіли приймати церковних почесностей від патріярха Фотія і його єпископів» (ст. 40). Для такого твердження не маємо переконуючих даних: факти свідчать про протилежне: 1. св. Брати працювали з Фотієм, виконуючи його поручення, 2. Вернувшись із Хозарської місії, Костянтин жив у Царгороді при храмі св. Апостолів, а при цім же храмі була й патріярхія, цебто жив і Фотій, 3. Анастасій, бібліотекар папський, виразно зве Костянтина «amicus fortissimus» Фотія (це свідчення Гривець подає лише яко 11 нотатку в кінці праці на ст. 178).

Зроблю тут деякі свої уваги на цікаву книжку д-ра Гривця.

1. По втертому звичаю Життя Костянтина й Методія Гривець зве «легендами» (ст. 10, 34, 41, 54, 86, 107 і др.). Уважаю, що вже давно пора була б викинути цю невідповідну й застарілу назву «легенда» в стосунку до кирило-методіївських джерел, бо ця назва — особливо в праці популярній — буде тільки збивати читача, що звик під словом «легенда» розуміти щось неправдиве. Ліпше просто писати: Життя Костянтинове чи ЖК, Життя Методієве чи ЖМ і т. п. Цієї ж номенклатури мусимо триматися в працях наукових.

2. ЖК та ЖМ Гривець звичайно зве «старослов'янською легендою» (ст. 8, 41, 54 і др.). Думаю, що звати ці Життя «старослов'янськими» не маємо міцних підстав, бо ж так звемо лише пам'ятки X-XI в., а до того зо старослов'янськими граматичними ознаками, чого наші Життя вже не мають. Як знаємо, ЖМ маємо в рукопису лише з XII віку, з виразними східньослов'янськими ознаками, а ЖК аж із XV віку.

3. Цитуючи ЖК та ЖМ, Гривець нігде не зазначає їх розділів,

а це сильно утруднює відшукування потрібного місця в оригінальних Життях.

4. Кирило-методіївська хронологія встановлена в нас дуже недокладно, а то найбільше через те, що головні джерела подають лише декілька дат, а власне — рік смерті Костянтина й Методія. Ось через це з кирило-методіївською хронологією все доводиться бути дуже обережним, бо встановлюємо її звичайно при допомозі посередніх даних. Цієї обережності часом не бачимо в праці Фр. Гривця, де він хоче датувати ті події, що про них хронологічних вказівок не маємо. Так, Гривець твердить, що Костянтин прибув учитися до Царгороду в «842 або 843» році (ст. 16), а коло року 847 закінчив свої студії (ст. 19), на поч. 868 р. папа затвердив слов'янські переклади (ст. 61), в 882 р. Методій їде до Царгороду (ст. 117) і т. п., — усе це дати, що з ними треба бути дуже обережними й треба ясно зазначати їх довільність. Остромирова Євангелія написана в 1056-1057 р., а не в 1050 р., як пише Гривець (ст. 141, те саме в польським перекладі 1930 р., ст. 181).

Про день знайдення мощей св. Климента, Grivec пише на ст. 179 в 14-й примітці: »Staroslovenski pohvalni govor o najdenju Klementovih svetinj trdi, da so bile najdene 23. januarja 861«. Це явне непорозуміння, — »Слово на пренесеніє мощем преславнаго Климента« відносить цю подію на 30 січня, — так в титулі, так і в змісті: »тридесятенъ день бѣяше генваря мѣсяца«; в місяцеслові Остромирової Євангелії 1056-1057 р. про Климента згадується так само під 30 січня. Але Італійське Життя (чи т. зв. Італійська Легенда) знайдення мощей св. Климента відносить на »III ante Kalendas Ianuarias«, цебто на 30 грудня; давні римські місяцеслови не знають під 30 грудня Климентової пам'яті, тому в науковій літературі заціпила дата 30 січня 861 року, яко дата знайдення мощей св. Климента (Докладніше про це див. в моїй монографії: »Костянтин і Мефодій« 1927 р. т. I. ст. 127; П. Лавров у своїй монографії: »Кирило та Методій« 1928 р. ст. 102-105 питання хронології оминув).

5. Розповідаючи про відому диспуту з патріархом Аннієм, Гривець пише про Костянтина: »Pred nastopom visoke in častne službe je moral v javni skušnji pokazati svojo sposobnost« (ст. 21), цебто Костянтин перед тим, як мав обняти високу й почесну посаду в вищій школі в Царгороді, мусів показати свої здібності в публичнім іспиті. Я не поділяю погляду, що диспута з Аннієм відбулася ще до того часу, як Костянтин став професором, — власне професорство було одною з причин, чому цю дискусію — коли тільки вона справді була — доручено нашому філософові. Взагалі ж не забуваймо, що ціла ця дискусія досить підозріла, — дискусія молодика з високовченим патріархом (див. вище § II).

Коли саме відбулася ця дискусія — нічого не знаємо. ЖК⁵ розповідає про неї перед Сарацинською місією, але зараз по оповіданні про те, що Костянтин став професором філософії. Де

саме відбулася ця дискусія, не знаємо, але нема підстав думати, ніби з дискусії зроблено публичну врочистість, як хоче Гривець, — ЖК⁶ каже: »Цѣсарь же съ патриаръхомъ (съ патрикии) оустроивъ философа посылъа къ нему (на нь), рекъ«, цебто, що Костянтина післано до Аннія, десь до його монастирської в'язниці, післано не самого: »бѣахъ послани съ нимъ«, як твердить ЖК.

6. Чому Методій покинув своє слов'янське княжіння, пішов на Олимп і постригся там у ченці, джерела того не знають, як не знають і часу, коли те сталося. ЖМ³ розповідає про це перед Хозарською місією, а ЖК⁷ відправляє Костянтина на Олимп до брата по місії Сарацинській, що була десь в кінці 855 р. або в році 856, скорі в цім останнім. Як знаємо, в 855-856 р. в Царгороді відбулася революція, — регент Теоктист був забитий, а царицю Теодору силою пострижено в черниці. Логотет Теоктист був покровителем не самого тільки Костянтина, але певне й Методія, а тому його насильна смерть зараз же відбилася й на світській кар'єрі Методія, — він змушений був покинути свою високу посаду. Так я пояснював би перехід Методія на Олимп.

Д-р Гривець виставляє зовсім інші причини, чому Методій кинув слов'янське княжіння. »Слов'яне в Македонії і в Тессалії робили все, щоб тільки досягти незалежності«, розповідає Гривець (ст. 26), »а тому використали замішання, що настали при вступі на престол цариці Теодори. З ними пішли й болгари, що намовляли балканських слов'ян поєднатися в одну державу. Коло 842 року майже всі македонські слов'яне відпали від грецького царства. У той неспокійний час Методій і роздумував про несталість та мінливість всього цьогосвітнього. Можливо, що Методій не годився з візантійськими способами влади над слов'янами. Він зблизка бачив, як багато непорядків, зневаги та несправедливості було в візантійським урядуванні« і т. п., — а це все й довело до того, що Методій кинув свою посаду. Цебто, Гривець постриг Методія в ченці відносить десь на 842 рік. Чи ж не занадто це рано? Скільки років міг мати Методій в 842 році? Костянтинові було тоді 15 літ, нехай Методій був старшим на 14 літ (родився в 813 році, як твердить Болгарський Літопис), то М. мав би 29 літ; приймаючи ж, що на княжінні був — як пише той же Літопис — 10 літ, то вийде, що Методія (тоді ще Михайла) на високу посаду післано в 19 років. Не вірю, щоб так могло бути, і тому припущення Гривця вважаю за малодопустиме.

Цікаво, що т. зв. »Истинная повѣсть о Кириллѣ и Меѳодіи« постриження Методія на Олимпі відносить до ще давнішого часу, — до часу гоніння на образи за Теофіла, через що Методій був змушений тікати на Олимп (див. Н. Л. Туницький: Св. Климентъ, епископъ словенскій, 1913 р. ст. 264).

7. Д-р Гривець правдиво каже (ст. 7), що Методій — то чернече ім'я, а світського імени його не знаємо, — воно мусіло, за тодішніми звичаями, починатися з М, а тому — може це було Михайл, Мануїл чи т. п. Але варто зазначити, що болгарська

»Истинная Повѣсть«, що все таки відбиває в собі якусь давню грецьку основу, подає й світське ім'я Методія — Михаїл (див. Туницький, ст. 263-264).

8. Оповідючи про Хозарську місію (ст. 33), д-р Гривець каже, ніби св. Брати не були прихильниками Фотія, бо почуття правди єднало їх з його ворогами, а тому »в таких умовах був їм побут в Царгороді дуже неприємний та тяжкий, а через те вони тим охотніше йшли на самотність або в місії«.

Про те саме пише д-р Гривець і в оповіданні про місію Моравську. В Царгороді почалася запекла боротьба поміж фотіями та ігнатіями, а »v teh razmerah svetima bratoma ni bilo prijeto živeti v Carigradu« (ст. 39), і вони знову тим охотніше вибираються на моравську місію.

Думаю, що такі пояснення — тільки суб'єктивні, див. вище ст. 537.

9. Епізод із наукою Фотія про дві душі оповідає Гривець (ст. 33) так коротко, що читач нічого не зрозуміє; див. в моїй монографії т. I. ст. 63-66, т. II. ст. 366. Крім того, Фотій не вчив про дві душі — »človeško (umsko) in živalsko« (ст. 33), тільки про *ψυχὴ λογικὴ καὶ ἄλογος*, чи про душу грішну й безгрішну. Можливо, що тут маємо відгомін науки стародавніх філософів про те, що людина складається з трьох частин: дух-розум, душа та тіло, як навчав ще Платон.

10. Фр. Гривець припускає, ніби Методій був дияконом (ст. 34, 40, 49, 61) і тому служив він своєму молодшому братові, що був священиком. Звичайно, це тільки припущення. Але трудно припустити, щоб високий світський урядник, ставши ченцем, спинився надовго тільки на самім дияконським священні. Методій був ігуменом, а таким у той час не рідко бували й просто ченці.

11. Передаючи заповіт матері, щоб живий брат поховав мертвого в своїм монастирі, д-р Гривець кінчить це: »... naj drugi brat prenese truplo umrlega v domovino in ga pokople v domačem samostanu tam ob Olimpu« (ст. 44). Кінцеве »tam ob Olimpu« — це тільки припущення, бо того нема в ЖК¹⁸, де читаємо тільки: »мати ны ѣсть заклала, яко иже отъ насъ прѣвѣе прѣидеть, да принесеть ѣго въ свои братьянь монастырь и тоу и погребеть«. Про Олимп згадки нема, як бачимо.

12. Описуючи побут св. Братів в Римі, Фр. Гривець твердить, ніби »za pomočnika in vodnika po rimskih cerkvah jim je rarež dat svojego knjižničarja Anastazija« (ст. 61). Думаю, що збільшувати близькість стосунків св. Братів до Анастасія під час їхнього побуту в Римі не можна, бо якраз тоді було дуже багато недобрих погослосок про Анастасія в зв'язку з убивством дочки папи Адріана II, так, що 12 жовтня 868 р. Анастасія навіть відлучено від Церкви.

13. Розповідаючи на ст. 73, де саме переховуються часточки мощей св. Кирила, д-р Гривець не згадує Москви. Справа в тім, що в серпні 1835 р. був у Празі М. П. Погодін і дізнався, що

в Празькій катедрі знаходиться частина руки св. Кирила. Якраз у той час каноник В. Пешина відділяв часточку від мощей для Моравської митрополії. Погодін сильно просив і для Росії дати часточку з руки; Пешина вкінці погодився, і в присутності Ганки, Шафаріка та Колара відділив часточку й для Погодіна. В році 1855, коли Московський університет святкував століття свого існування, М. Погодін віддав цю часточку мощей для університетської церкви (див. в моїй монографії т. II ст. 338, тут і література).

14. Про Костянтинову перекладницьку працю д-р Гривець пише так: »Važno Cirilovo delo je slovanski prevod evangelijev in bogoslužnih knjig« (ст. 77). Чому автор не згадує тут Псалтиря? ЖМ¹⁵ виразно твердить, що »Псалтирь бо бѣтькъмо и Евангелие съ Апостолъмъ и избъраными Служьбами цръквьными съ философъмъ (цебто Костянтином, Методій) прѣложилъ пръвѣе«.

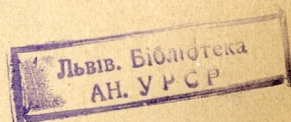
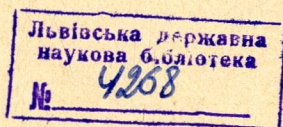
15. На ст. 84 д-р Гривець твердить, що »sedanji slovanski jeziki so od cerkvenoslovanskega jezika že tako različni, da Rusi, Srbi in Bolgari svojega bogoslužnega jezika ne razumejo več«. Це так, але треба зробити тут певні заваження про мову російську: літературна російська мова цілі віки зростала на мові церковно-слов'янській, із якої приняла до себе так багато різних елементів, що російський інтелігент ще й тепер дуже легко розуміє свою церковну мову. Зовсім інакше росла українська літературна мова: вона не має в собі жадних церковнослов'янських елементів, а тому церковна мова для українців зовсім незрозуміла.

16. На ст. 86 Фр. Гривець подає, що римо-слов'янські літургічні книжки писані глаголицею, а грецько-слов'янські кирилицею. Тут треба застерегтися від непорозуміння: вдавнину й богослужбові книжки грецького обряду часом писалися глаголицею, як от Празькі глаголицькі фрагменти XI віку, що мають своїм змістом церковні піснопіння по східньому обряду. А в XVI-XX віках греко-католицькі книжки українців друкуються тільки кирилицею.

17. Говорячи про відомий лист папи Адріана II, д-р Гривець твердить, ніби »to pismo je ohranjeno samo v prostem staroslovenskem prevodu (v Metodovi legendi)«, ст. 88. Це непорозуміння: лист Адріана II дійшов до нас в двох редакціях: повній в ЖМ⁸ і скороченій в »Похвалі Костянтину й Методію« (див. видання А. Теодорова-Балана 1920 р. ст. 126-127, розділ XII; див. ще Г. А. Ильинский: »О грамоте папы Адриана II в Похвальном Слове Кириллу и Мефодию«, Саратов, 1921, »Записки Саратовскаго Университета«).

18. На ст. 126 читаємо, ніби ще в XII віці була форма Velegrad, а від XIII в. в чеській і словацькій вимовляється Velehrad. Думаю, що чеське *h* старіше і не потребує, щоб його конче виводити зо зміни *g* на *h*.

19. Та література, що її подає д-р Гривець на ст. 177-178, вираховуючи тільки 14 книжок, безумовно замала і не належить до найліпшої.

В праці часто подається переклад головних кирило-методіївських джерел на словінську мову, але про якість цього перекладу говорю в іншому місті (див. далі, § XI. 3).

Ці мої замітки можна було б ще значно продовжити головню в тих випадках, де вчені по різному пояснюють спірні питання кирило-методіївської науки. Але я кінчу на цьому. Ще раз повторюю: праця о. прелата д-ра Фр. Гривця цікава й цінна, написана вченим, що справді знається на кирило-методіївській науці.

Праця напевно вийде ще не раз, а тому, сподіваюся, що й мої замітки не будуть для автора зайвими.

VI. Польський переклад праці о. Фр. Гривця про Костянтина й Методія

Польська література зовсім убога на праці про життя й діяльність Костянтина й Методія. Дуже рано запроваджений у Польщі римський обряд витиснув і витер майже всі ті сліди, що позісталися тут від Кирило-Методіївської праці, а тому з бігом віків Польща мало цікавилася Кирило-Методіївськими питаннями, мало цікавиться ними й тепер.

Ось через це новий переклад праці прелата Фр. Гривця 1927 року, що зробив його Ks. Jan Korzonkiewicz («Śś. Cyryl i Metody, Apostołowie Słowian. Z przydaniem encykliki Leona XIII o św. Cyrylu i Metodym oraz niektórych dowodów czci św. Cyryla i Metodiego w Polsce. Z 45 ilustracjami», 1930, Краків, 243 ст.), можна повітати зо щирою сердечністю, — нарешті й польський нарід буде мати добру науково-популярну книжку про Братів Солунських, бо все ж таки то від них прийняв хрещення «поганьскъ князь сильнъ вельми, сѣдѣ въ Вислѣхъ» (ЖМ¹¹). Думаю, що об'єктивна наука польська (цікаву працю кс. Вл. Щесняка: *Obrządek Słowiański w Polsce pierwotnej*, 1904 р., уважаю за досить суб'єктивну, а до того й оперту на застарілих працях) з часом знайде не мало слідів кирило-методіївської праці на теренах старої Польщі, особливо її західніх земель.

Праця кс. Яна Кожонкевича — це тільки переклад відомої праці прелата д-ра Фр. Гривця: «Slovanska Apostola sv. Ciril in Metod», 1927 р., а тому всі мої замітки на цю працю стосуються й до її польського перекладу. Скрізь знати, що переклад зроблено з великим захопленням і з замилюванням до незабутньої праці Солунських Братів. Але, на жаль, часто також знати, що переклад робила особа, яка кирило-методіївських питань глибоко не студіювала, а тому більші й менші недокладності маємо в перекладі кс. Кожонкевича дуже часто. Трапилося це особливо через те, що кс. Кожонкевич у своїм перекладі не пильнував цілком і літерально триматися словінського оригіналу, але частенько відступає від нього, а не маючи глибокого підготування в кирило-методіївських питаннях, тим самим робить у своїй праці не мало недокладностей. Скажемо там, де в оригіналі знати велику обережність висловлення в сумнівних питаннях, перекла-

дач цю обережність відкидає й тим самим понижує цінність своєї праці.

Покажу тут тільки декілька промахів перекладу; для нового видання цієї книжки мої завваження, сподіваюся, не будуть зайвими.

1. На ст. 34 Grives розповідає, що Костянтин, перебуваючи десь в 860 році в Херсонесі, »našel je evangelij in psalterij pisan v »roskem« jeziku (najbrž v gotskem jeziku)«. Хто знайомий із цим надзвичайно заплутаним у науці питанням (див. в I томі моєї монографії: »Костянтин та Мефодій, їх життя та діяльність«, Варшава, 1927 р. ст. 94-122), той признає, що наведений вислів Фр. Гривця є обережний і відбиває сьогоднішній стан науки (пор. ЖК⁸: »Обрѣтъ же тоу Евангеліе и Псалтырь, росьскы писмены писано«). Зовсім того не бачимо в польським перекладі, бо він це місце перекладає так (ст. 50): »Znalazł on Ewangelię i psalterz w języku goskim«. Цебто перекладчик викинув для чогось слово »roskem«, замінивши його на »gockim«, а таке поступовання назвати науковим хіба не можна...

2. Походження св. Братів в кирило-методіївській науці звичайно признається грецьким, і тільки деякі вчені твердять про їх слов'янське походження. Отож зовсім справедливо пише Grives на ст. 178 в примітці 1: »Iz dovršenosti Cirilovega književnega dela sklepajo *niekateri* (курсив мій) slavisti, da sta bila solunska brata slovenskega rodu«. І ось це науково правдиве »sklepajo *niekateri* slavisti« перекладчик Korzonkiewicz передає зовсім не науковим (ст. 233): *Wielu slawistów utrzymuje*«.

3. Як відомо, на Венеціанській диспуті Костянтин перерахував ті народи, що вже за його часу молилися »Богоу славж въздающе, кѣждо своимъ ꙗзыкомъ« (ЖК¹⁶); це були: »арьмени, перьси, авазьги, ивери« і ін. Фр. Гривець подає назви цих народів зовсім добре: »... Abasgi, Iberci (Gruzini)«, але в перекладі Кожонкевича вони приймають недопустимий і помилковий вигляд: »...Abargowie, *Hebrajczycy* (Gruzini)« (ст. 108).

4. В 1892 році мюнхенський проф. Фридрих видрукував надзвичайно цінного листа папського бібліотекаря-секретаря Анастасія до єп. Гавдерика. І тільки з цього листа науковий світ довідався, що Костянтин Філософ написав грецькою мовою три твори про св. папу Климента. У світлі цього листа стало тоді ясным те, що саме оповідає ЖК⁸: автор ЖК своє оповідання про те, як Костянтин знайшов мощі св. Климента в Херсонесі, кінчить словами: »якоже пишеть въ Обрѣтеньи юго«, цебто, як пише Костянтин (»пишеть« — це scribit, а не scribitur, як перекладав Ф. Міклошіч).

Ось тому правдиво пише Гривець: »Kolikor se more razbrati iz staroslovenske legende in iz Anastazijevih pisem, je spisal Cyril tri kratke spise o odkritju Klimentovih svetinij« (ст. 77). Науковій правді не відповідає в приведенім реченні тільки порядок поданих джерел: першим треба зазначити лист Анастасія до Гавде-

рика і вже другим Життя Костянтинове, бо в нім, як ми бачили, маємо тільки саму коротесеньку згадку про один твір Костянтина. Але зовсім ненауково й недопустимо наведене речення Гривця перекладає кс. Кожонкевич: »O ile pozwala wnosić legenda starosłowiańska, Cyryl napisał« (ст. 104) і т. д., — перекладач чомусь зовсім викинув згадку про листи Анастасія, а в них тож була вся сила!

5. Коли були написані головні джерела для пізнання життя й праці Костянтина й Методія, ЖМ та ЖМ², докладно того не знаємо, хоч можемо твердити, що десь скоро по смерті св. Братів. Так і пише Fr. Grivec: »Obe sta bili spisani takoj po smrti slovanskih apostolov« (ст. 8). Але це обережне твердження Ян Кожонкевич перекладає по-своєму, вже зовсім необережно: »Obie były napisane wkrótce po śmierci apostołów Słowiańszczyzny (już w w. IX)« (ст. 16).

6. Як знаємо, ЖМ² твердить про Методія, що »цьсарь, увѣдѣвъ быстрость ѹго, княжение ѹмоу дасть държати словѣньско«; де саме знаходилось це княжіння — не знаємо. Про це добре пише Grivec: Методій був призначений до деяких слов'янських земель; »ta je bila more biti v Tesaliji ali pa v Macedoniji med Ohridskim jezerom in Vardarjem. Kakoz pravi staroslovenski življeniepis, se je to zgodilo zato, da bi kot slovanski knez spoznal slovanske običaje...« (ст. 7). Усе це добре перекладає Кожонкевич, але розказавши за Гривцем, де знаходилось слов'янське княжіння Методія, пише: »Legenda starosłowiańska, podając tę wiadomość, dodaje uwagę...« (ст. 15) і т. д., і необізнаний читач подумає з польського тексту, ніби в ЖМ справді говориться, де саме було це Методієве княжіння, тоді, як там того зовсім нема.

7. Недокладних перекладів в польським тексті взагалі маємо дуже багато. Так, Методієву посаду Гривець зве: »knez (cesarski namestnik)« ст. 7, що Кожонкевич перекладає: »urząd prefekta« ст. 15; або у Гривця: »knežji službi« ст. 26, перекладено: »urzędu namiestnika cesarskiego« ст. 39. Або ще приклад: ЖМ³ розповідає, що Методій на Олімпі »постригъ сѧ«, що Гривець ст. 26 перекладає »ostrigel se je«, але польський перекладчик цей християнський й слов'янський термін незрозумів, звulгаризував і передав недокладно: »obciął sobie włosy« (ст. 40).

Ось ще невдалі переклади. Гривець твердить суб'єктивно, ніби »sveta brata nista hotela sprejemati cerkevnihi časti od patriarha Fotija in od njegovih škofov« (ст. 40), що Кожонкевич перекладає, сильно згущуючи фарби: »Święci bracia nie chcieli jednak przyjąć żadnych godności kościelnych od Focjusza i biskupów jemu zaprzędanych« (ст. 60). На ст. 179 Гривець пише: »je proti Ukrajincu Franku«, що в польським перекладі змінюється на: »Przeciwko uczonemu Ruskiemu Frankowi« (ст. 234) І т. п.

А то маємо в польським перекладі просто разячі помилки. В 1927 р. учений світ святкував 1100-літні роковини (827-1927) народин Костянтина, що правдиво зазначив Гривець (ст. 7): »Torej

praznujemo letos 1100-letnico Cirilovega rojstva». А Кожонкевич переклав це з великою помилкою: »W r. 1927 obchodzono 1100 letną rocznicę jego śmierci« (ст. 15).

І т. д., і т. д., — подібних прикладів можна б подавати дуже багато. Взагалі кидається в вічі, що кс. Ян Кожонкевич не перекладав точно, а скрізь дозволяв собі ті чи інші відступлення від оригіналу, то додаючи до нього щось, то опускаючи (пор. ще ст. 6, 7 оригіналу до ст. 14, 15 перекладу), а так перекладати міг тільки глибокий знавець кирило-методіївської літератури, яким кс. Korzonkiewicz не є.

По-польському »Hrabrova obramba« (Гривець ст. 179) буде »Chrabrowa obrona«, а не »Hrabrowa«, як пише польський перекладач. Ks. Korzonkiewicz пише Kociel, Kociela (ст. 130, 131 і др.), чи не ліпше Kocel, Kocela?

Польський переклад прикрашено 45 знімками, — повторено знімки оригіналу і додано 6 нових: 1) Рештки старого Корсуня ст. 49, 2) Інкерманська каменярня, де був на вигнанні св. Климент ст. 51, 3) Ялта ст. 53, 4) Образ Матері Божої Сніжної ст. 81, 5) Середина Велеградського храму ст. 130 і 6) Дівин ст. 163. Опущено дві знімки з книжки Гривця: 1) Велеград ст. 100 і 2) Кирил і Методій Шубіця ст. 138.

Нове польське видання перекладу бл. п. кс. Кожонкевича, якщо воно буде, мусить бути добре переглянене й виправлене.

На ст. 214-222 перекладач кс. Кожонкевич умістив свій додаток: »Niektóre ślady czci św. Cyryla i Metodego w Polsce«, але про них говорю нижче, § VIII.

VII. Українська перерібка праці о. Фр. Гривця

В органі львівського Богословського Наукового Товариства »Богословія«, за 1927 (1928) р., т. V кн. 4, на ст. 257-265, вміщено коротку статтю о. Петра Хомина під заголовком: »Ювілей 1100-літніх уродин св. Константина Кирила, апостола Словян«. Титул статті не відповідає її змістові, бо це просто скорочення на 9 сторінках відомої праці д-р Фр. Гривця. Через це всі мої вище подані замітки на працю Гривця стосуються, річ звичайна, й до її перерібки о. П. Хомина. Але деякі завваги роблю окремо.

1. Сумнівне твердження: »Мешканці (Солуня) майже всі вміли слов'янську мову і тому цісарі вибирали зпоміж Солунян урядників для слов'янських областей византійського цісарства « (ст. 257) подається за Гривцем (ст. 6), але дальше самостійне твердження о. Хомина: »Здається, що завдяки тій обставині старший брат Костянтина, Методій, що замолоду посвятився військовій службі, став скоро начальником області« (ст. 257) дуже сумнівне; правдивішим буде те, що подає на ст. 7 д-р Гривець, що Методій добув високої посади »po posredovanju očetovem in prijateljev«.

2. Твердження о. Хомина, що в Хозарській місії Костянтинові товаришував і брат Методій, не як рівний йому, але як слуга

(ст. 259), далеко від правди (Гривець ст. 34), бо це ж у ЖМ⁴ («шдь, слоужи яко рабъ мньшоу братоу, повиноуѣса ѣмоу») тільки реторична фраза, — Методій певне провадив у Хозарськім посольстві дипломатичну частину (пор. в моїй монографії: «Костянтин і Мефодій» 1927 р. т. I. ст. 83-84); коли Методій вернувся з Хозарської місії, то, як твердить ЖМ⁴, йому пропоновано архієпископство, — хіба ж не за те, що «був слугою братові».

3. Твердження о. П. Хомина: «Те, що ми маємо богослуження в словянській мові, не завдячуємо ані Мораванам, ані Грекам, а виключно одному тільки Константинови» (ст. 260) якесь дивне й неясне, бо Костянтин був же таки греком. Для доказу цієї своєї думки о. Хомин посилається на історію літератури М. Возняка I. 43, але М. Возняк того не говорить.

4. Думка о. Хомина, ніби Костянтин склав кирилицю (ст. 260), тепер правді не відповідає, — більшість учених признає, що він уложив глаголицю. Не твердить, звичайно, наука й того, ніби Костянтин «нових букв не видумав, а взяв їх з азбуки єврейської, а головно з грецької; одно «ж» є самостійне» (ст. 261); взагалі, такого нефахового речення не хотілося б бачити на сторінках наукового органу.

5. Твердження, ніби учеників Костянтина Ростислав «вибрав з найблагородніших родів» (ст. 261), джерелам не відповідає, — ЖК¹⁵ говорить тільки: «Ростиславъ, оученикы събравъ, вѣдасть ихъ оучити» — і тільки.

6. Так само не відповідає джерелам твердження, ніби св. Брати пробули в Коцела пів року (ст. 261); ЖК¹⁵, розповідаючи про побут К й М у Коцела, не подає часу, скільки були в нього.

7. Так само джерела нічого не знають і про це твердження о. Хомина: «Перемігши (у Венеції) своїх обвинителів, закинувши їм «триязичну сресь», звернувся Кирило з жалобою до папи Ніколая I, і сей завіззав його до Риму» (ст. 262). Це зовсім нове пояснення прибуття св. Братів до Риму, бо всі джерела твердять, що то сам папа Микола I закликав братів до Риму, почувши про їхню працю (див. в моїй монографії т. I ст. 259-269).

8. Що «війська Карломана увязнили Методія» (ст. 263), того не знаємо, — джерела говорять тільки про сам факт ув'язнення, не говорячи, хто те зробив; із ЖМ¹⁰ знаємо, що у в'язниці Методія тримали «королеви єпископи».

Кожна праця про К й М мусить бути міцно оперта на кирило-методіївських джерелах, інакше науковою вона не буде. В коротких оглядах життя й праці св. Братів, от як огляд о. Хомина, варто базуватися не на чужих працях, а виключно на головних джерелах, — ЖК та ЖМ.

VIII. Сліди почитання св. Кирила й Методія в Польщі

Перекладач відомої праці прел. Фр. Гривця (Slovanska Apostola sv. Ciril in Metod, Любляна, 1927), ks. Jan Korzonkiewicz, приступаючи до друку свого перекладу, оголосив у католицьких видан-

нях відозву, просячи надсилати йому доводи пошани Солунських Братів у Польщі. На початку ніхто не відізвався, і тільки по закінченні друку відгукнулося двоє (див. »Śś. Cyryl i Metody, Apostołowie Słowian«, Краків, 1930 р. ст. 7 і 214). Уже сам цей факт виразно свідчить про сильне забуття праці Костянтина й Методія в Польщі.

Слов'янські Апостоли, Костянтин і Методій безумовно працювали й на землях польських, коли не самі, то при допомозі своїх учнів (див. про це в моїй монографії: »Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність«, т. II ст. 185-187, Варшава, 1928 р.), як про те свідчить і ЖМ¹¹. На жаль тільки, усі ті пізніші джерела, що свідчать про кирило-методіївську працю на теренах польських, дуже сумнівні, чому не всі вчені їх визнають. Ks. Wł. Szczesniak в 1904 р. випустив цікаву працю: »Obrządek Słowiański w Polsce pierwotnej, rozważony w świetle dziejopisarstwa polskiego«, в якій, докладно проаналізувавши всі доводи за східний обряд в Польщі, не знайшов серед них ані одного історично правдивого. Праця Щесняка занадто суб'єктивна, що правдиво відмітила йому критика. Дуже влучно про працю Щесняка написав А. Brückner, підкреслюючи, що Щесняк добре показав, що існуючі докази слов'янського обряду в Польщі мало переконуючі, але він не довів, що такого обряду тут не було («Książka» 1904. IV. 324)...

Взагалі, про слов'янський обряд у давній Польщі, та про кирило-методіївську працю в ній зібралася вже не мала література;¹ на жаль, із цією літературою зовсім не знайомий ks. Korzonkiewicz, чим тільки й можна пояснити, що він у своїм додатку до перекладу праці Фр. Гривця («Niektóre ślady czci św. Cyryla i Metodego w Polsce» ст. 214-222) власне нічого путнього не подав.

Але саму думку ks. Кожонкевича — зібрати сьогоденні реальні сліди пошани й пам'яті Кирила й Методія в Польщі — треба вважати за добру й корисну. Поки що спроба ks. Кожонкевича випала мало вдатною, але можливо, що ця спроба послужить заохотою для інших докладніше зайнятися цією справою.

Цілий розділ в праці ks. Кожонкевича зайнятий листом ks. Козелека (ks. Kozielek): »Pomniki działalności św. Cyryla i Metodego na Śląsku i w Polsce«. Ks. Козелек розповідає, що на польським Шльонску існують такі місця, зв'язані з кирило-методіївською працею: 1) В Мідній (u Miedźnej), Пшинського повіту, є давній костьол ім. св. Климента. 2) Коло Більська знаходиться гора Klimczok або гора св. Климента (Klimata), — »niegdyś nasz śląski św. Olimp« (ст. 216). 3) Найцікавіше — гора св. Климента в Łędzinach, 8 км.

¹ Цю літературу я докладно подаю на ст. 190 вище зазначеної моєї монографії. Додам ще: *Еп. Модестъ*: О древнѣйшемъ существованіи православія въ Польшѣ, Варшава, 1881. — *А. Громадскій*: Появление и первоначальная история христіанства въ Польшѣ, Холм, 1910. — *А. Саковичъ*: Начало христіанства въ Польшѣ, Вильно, 1892. — *W. Krasinski*: Zarys dziejów powstania i upadku reformacji w Polsce, 1903 р., т. I ст. 16-19, про вплив праці Костянтина й Методія на Польщу.

від Освенціма, з костьоолом на честь св. Климента. Як знаємо, в Чехах не мало є гір та капличок, зв'язаних з іменем св. Климента. До них треба додати ще й три місцевості шльонські.

Далі ks. Koziulek розповідає, що за сліди кирило-методіївської праці в Польщі треба вважати також назви днів тижня (загальнослов'янські), залишки старо-християнської термінології (у Вроцлавській дієцезії, напр., аж до XIV в. ксьондзів звано «попами», а костьоли — «церквами») і назва Oświęcim, яку ks. Козелек дуже сумнівно виводить із прохання в молитві Господній: «Oswyecz je (twe)», цебто — sanctificetur.

Про сліди кирило-методіївської праці на Шльонську Опольським Козелек подає тільки уривки з праці dr. Fr. Pžikryl: *Denkmäle der hl. Konstantin (Cyril) und Method in Europa*, Відень, 1920 р.

Вкінці ks. Козелек розповідає, що на Шльонську співаються людові польські пісні на честь слов'янських Апостолів. Одну таку пісню він мав, але загубив. Дуже шкода, бо це справді був би реальний слід пам'яті про св. Братів на Шльонську.

Зроблю ще декілька заміток на цей розділ в праці Кожонкевича, чи власне Козелека.

1. Гір і капличок чи церковець із іменем св. Климента знаємо не мало на слов'янських землях, треба тільки довести, чи вони справді зв'язані з іменем Кирила й Методія.

2. Про польську людову вимову «Klimat» ks. Koziulek твердить, ніби вона »pochodzi z języka starosłowiańskiego (starobułgarskiego); lud słyszał ją z ust śś. braci solunskich i ich misjonarzy i zachował aż do dni naszych w tej samej formie» (ст. 216). Від початку й до кінця тут тільки непорозуміння, бо старослов'янська форма була «Климентъ». Так само в старослов'янському було не »czetwrtęk, pętek» (ст. 217), а »четвъртъкъ, пѣтъкъ».

3. Слова *cerkiew*, *cerkiewka*, *cerkiewny* в мові польській відомі не тільки в дієцезії Вроцлавській і не тільки до XIV віку, але по всій Польщі аж до віку XIX (див. *Словник Linde I*. 229-230).

На заклик ks. Кожонкевича обізвався ще ks. dr Br. Gładysz і повідомляє, що в Влоцлавським друкованім Бreviарію (Нюрмберг 1500 р.) знаходиться гімн на честь Кирила й Методія такого змісту:

Festis praecipuis debita cantica
Pangant multiplici laude sonantia
Ora unanimem cordis habentia
Sonum cum vocis strepitu.

IX. Про Кирило-Методіївський переклад Євангелії

Кирило-Методіївські переклади, як найперші пам'ятки слов'янської літератури, віддавна вже притягають до себе пильну увагу наукових дослідників. Але такий дослід дуже не легкий, бо, як знаємо, до нашого часу не дійшли не тільки оригінали Кирило-Методіївських перекладів, але не дійшов незмінним і сам текст цих перекладів. В останніх часах появилось не мало праць, що

вияснюють перші слов'янські переклади з найрізніших поглядів: писано в цій справі дуже багато, а серед письменників, що працювали над цим, знаходимо довгу низку таких імен, як от: Буслаєв, Горський, Невоструєв, архим. Амфилохій, В. Срезневський, Г. Воскресенський, Ягіч, В. Лебедів, В. Облак, Ів. Євсєєв, А. Лескин, М. Сперанський, С. Кульбакин, А. Михайлів, А. Соболевський, Фр. Пастернек, Ів. Франко, М. Решетар, І. Вайс, Н. Туницький, А. Сной і інші. Уже сам цей список учених, що писали в справі Кирило-Методіївських перекладів, ясно свідчить про вагу цього питання (про нього докладно розповідаю в II т. своєї монографії: «Костянтин і Мефодій», 1928 р., де на ст. 84-121 дано розділ: Особливості Кирило-Методіївських перекладів).

В »Труды V Съѣзда Академическихъ Организаций заграницей« ч. I ст. 299-324 проф. В. А. Погорілов умістив нову свою розвідку: »О Кирилло-Методіевскомъ переводѣ Евангелія«. Проф. В. Погорілов на тему Кирило-Методіївських перекладів оголосив уже декілька праць і є поважним знавцем у цій царині, а тому й остання його праця заслуговує повної уваги.

Правда, зазначена праця не подає якихсь глибших студій або нових дослідів, — це коротка синтеза всього того, про що вже нераз писав В. Погорілов. Але все, зібране до купи, дуже цікаве нам, як цілість. Звичайно, проф. В. Погорілов не говорить про всі спірні питання в ділянці Кирило-Методіївських перекладів (пор. вище зазначену мою працю), — він спиняється тільки на деяких питаннях, йому ближче знайомих.

Автор розпочинає свою працю окресленням, що то власне таке »старослов'янська« мова, справедливо підкреслюючи, що одної відповіді на це наука не знає. Проф. В. Погорілов пильнує довести, ніби не існувало ніяких діалектів у мові старослов'янській, — »можемо говорити скорѣе объ извѣстныхъ искаженіяхъ церковно-славянскаго языка подъ вліяніемъ тѣхъ или иныхъ условій мѣста и времени« (ст. 301). Очевидно, це твердження ще зрозуміле, коли за старослов'янські приймати тільки ті пам'ятки, що обмежені певним традиційним канonom їх; але коли термін »старослов'янський« поширити на всі відомі нам пам'ятки X-XI віку, тоді вже хіба не прийдеться виступати проти старослов'янських діалектів. Взагалі ж цей початковий розділ (ст. 299-303) у автора не ясний; скажемо, існування т. зв. »ізводів« із найдавнішого часу не вияснено; помічається неясність і в термінології нашої початкової літературної мови.

Далі (ст. 303-304) проф. Погорілов категорично твердить, що слов'янську азбуку склав (»изобрѣлъ«) св. Кирил і він же з Мефодієм дав найперші переклади. Правда, в науці не один раз писалося, що як азбука, так і переклади існували й до Костянтина, але Погорілов рішуче тому не вірить. »Такъ какъ кромѣ голословныхъ разсужденій никакихъ данныхъ — твердить автор — въ подтвержденіе этого мнѣнія до сихъ поръ не было приведено, то эту попытку лишить св. Первоучителей ихъ великой заслуги

передъ Славянствомъ приходится отнести къ области фантазії, куда принадлежать и всѣ сказанія о славянскихъ рунахъ» (ст. 303). На таке твердження можна сказати, що всі вчені, які писали про існування азбуки й перекладів і до Костянтина, хіба й на думці не мали позбавляти св. Братів їх великої заслуги, бо навіть визнавши, що вже до Костянтина існувала невпорядкована азбука та початкові переклади, позістається ще дуже багато й для Костянтина.

Про знайдення «руських» перекладів у Херсонесі В. Погорілов навіть не згадує. Але зверну тут увагу ще на один проречистий факт. На ст. 309-318 В. Погорілов докладно розповідає, як перший перекладач, цебто Костянтин, послідовно слов'яншизир грецькі слова, що позіставалися без перекладу. На мою думку, в цім послідовнім слов'янщенні виразно знати певну традицію, певну виробленість і усталеність методології перекладу, а це б усе промовляло за те, що Костянтин знав уже якісь бодай спроби слов'янських перекладів. Що ж до ЖК, яке твердить, ніби Костянтин «абиє съложи писмена», то вже це «абиє» вказує на легендарність звістки.

Далі (ст. 304-305) Погорілов показує, як можна реставрувати початковий Кирило-Методіївський переклад, спиняється на текстах апракоснім і тетровім (ст. 305-306), Євангеліє-апракос приписуючи Костянтинові, а тетр (власне ті місця, що їх нема в апракосі) — Методієві. Звичайно, це тільки гіпотеза.

Головна частина праці В. Погорілова це аналіз мови Кирило-Методіївського перекладу (ст. 306-323), де автор коротенько подає нам фонетику, форми, складню, словник і спосіб слов'янщення неперекладених грецьких слів. Автор твердить, що за царя Симеона переглядали Кирило-Методіївські переклади «съ цѣлью приближенія литературнаго языка къ мѣстной рѣчи» (ст. 308), цебто заміняли моравізми на болгаризми. Думаю, що це не була головна ціль, — цю ціль видніше зо свідчення черця Хороброго: на Костянтина нападали, «яко нѣсть оустроилъ добръ», цебто, що самі переклади Костянтинові не всіх задовольняли. І цікаво, що чернець Хоробрий боронить Костянтина знаменною фразою: «оудобѣе естъ послѣжде потворити, неже прѣвое створити», цебто визнає, що в перекладі Костянтиновім не все було в порядку.

На багатьох прикладах і дуже докладно проф. Погорілов спиняється над аналізом неперекладених грецьких слів у початковім перекладі Євангелії, правдиво підкреслюючи, що перекладач скрізь послідовно слов'янщить ці слова, цебто не позіставляє, скажемо, грецького закінчення, але пристосовує його до вимог мови слов'янської, взагалі пильнує «придати греческимъ словамъ славянскую звуковую оболочку, приблизити ихъ къ славянскому произношенію, ихъ ославянить» (ст. 313). Кидається також у вічі глибоке знання у перекладача особливостей слов'янської мови, — він не вносив до свого перекладу чужих форм і зворотів, а

все пильнував передати їх природніми слов'янськими зворотами, напр. *genetivus partitivus* передається дативом або прикметником (свѣтъ мироу, τοῦ ἀρχοντος — кнѣжь і т. п.), уживання форм двоїни там, де в грецькій тексті множина, і багато інших.

Те, що перекладач передає грецькі дифтонги «и» та «о» через и, «свидѣтельствуєть о сознательномъ стремленіи славянскаго переводчика выразить произношеніе этихъ звуковъ у Славянъ» (ст. 313). Думаю, що тут можна пояснити такі простіше, — це не була якась виключно слов'янська вимова тих дифтонгів, але вимова грецька, бо того часу і самі греки так вимовляли їх.

Декілька раз проф. В. Погорілов підкреслює (див. ст. 315, 316, 317, 324) «недостаточное пониманіе переводчикомъ» тонших особливостей грецької мови, на чім він базує свою теорію про те, ніби Костянтин був слов'янином, а не греком. На рахунок незнання грецької мови відносить проф. В. Погорілов, напр. те, що перекладач, позіставляючи грецькі слова, надавав їм іншого, слов'янського роду. На це зазначу, що історія переймання чужих слів у більшості не тільки слов'янських, але й мов європейських, показує, що кожний нарід не позіставляє позичене слово конче в його незмінній чужій формі, але часто націоналізує його. Кожний нарід — а не лише Костянтин — не зберігає роду позиченого слова, тільки надає йому роду по своїх власних законах. Слов'янська мова має свої власні закінчення, а тому, позичаючи чуже слово, звичайно відкидає неприродне їй закінчення; те саме бачимо в стародавніх позичках і в мовах європейських. Тим то зовсім нормально грецькі слова, скажемо, середнього роду на -α в слов'янським перекладі стали словами жіночого роду (напр. пасха, манна і т. п.), бо всі свої слова на -α — то слова жіночого роду, слів середнього роду на -α слов'янська мова не знає. На тій самій основі грецькі слова жіночого роду: ἡ Αἰγυπτος, ἡ νάρος, ἡ βασίλειος, ἡ Ἱερουσαλήμ, ἡ Ναζαρέτ і т. п. зовсім правильно (по відкиненні неприродного слов'янам закінчення -ος) перейняті, як слова чоловічого роду: Егупть, нардъ, усопъ, Іероусалимъ, Назаретъ і т. п. Так було вдавнину, так робилося й потім аж до нашого часу. Смію думати, що так само було й перед Костянтином, — Костянтин не розпочав, а тільки піддався тій традиції позичання грецьких слів, що панувала у греків ще до нього, особливо ж у болгар. Нагадаю тут, що писав В. Погорілов в «Slavia» в 1929 р., т. VII ст. 883: «Нѣкоторыя греческія слова вошли в народную рѣчь еще задолго до Кирилло-меѳодіевской эпохи, подвергшись при этомъ извѣстнымъ измѣненіямъ, и в такомъ видѣ внесены были и в переводъ Евангелія». Те саме не один раз твердить проф. В. Погорілов і в своїй статті в «Byzantinoslavica» 1930 р., т. II кн. 1.

Ось через це твердження авторове, ніби його приклади «свидѣтельствуютъ о недостаточномъ пониманіи переводчикомъ какъ грамматическаго рода греческихъ словъ и образованія ихъ основъ, такъ и самыхъ формъ ихъ» (ст. 315), дійсності не відповідає, а

це ж те твердження, що на нім автор базує свою гіпотезу і про «недостаточне» знання перекладачем грецької мови, і про його слов'янське походження. Не маю тут змоги обговорювати цю справу докладно, — про це я писав у своїх статтях: «Рід чужих слів в українській мові» (див. мої «Нариси з історії української мови», Варшава, 1927 р., ст. 184-195) та «Головні основи позичення чужих слів в українській мові» (ib. ст. 115-128), куди й відсилаю зацікавлених.

На ст. 318-320 проф. В. Погорілов спиняється на латинським впливі в початковім перекладі Євангелія. Думки ці відомі нам з іншої праці автора, і вже не раз дебатувалися в науковій літературі. Автор підкреслює латинські слова в початковім перекладі: лоуна (luna), олтарь (altare), олѣи (oleum) і др., або такі переклади, як: проповѣдати (praedicare), въ соуе (in vanum), хвалж въздати (gratias agere), миръ имѣите (pacem habete) і т. п. «Эти ясные, определенныя слѣды вліянія лат. Вульгаты дають намъ основаніе — твердить автор — и въ иныхъ случаяхъ видѣть за-висимость славянскаго перевода отъ латинскаго текста».

Безумовно, деяку долю латинського впливу в перших слов'янських перекладах мусимо припускати, — не слід тільки перебільшувати цього впливу. Кирило-Методіївські переклади закінчено головню в Моравії, а частину їх тут і зроблено, тим то ясно, що до цих перекладів мусіло ввійти й певне число моравізмів, а в першу чергу та латино-німецька християнська термінологія, що її тут здавна вживали. Християнство відоме на Моравах ще з кінця VIII-го віку, задовго до св. Братів; латино-німецьке духовенство принесло сюди й свою християнську термінологію, що увійшла в народній ужиток. Як свідчить Зальцбургський Меморандум 871 р., латино-німецьке духовенство володіло Мораво-Паннонським діоцезом 75 літ до прихода туди Методія. Св. Братам в перекладах напевно допомагали й місцеві учні, що також могли занести до перекладів деякі місцеві латинські терміни. Не виключене й заглядання до Вульгати в деяких випадках, тим більше, що автор її, святий Єроним, слов'янин із походження, був дуже поважаний серед південних слов'ян; його, напр., уже здавнини вважали за автора глаголиці.¹

Сам В. Погорілов у загальних висновках значно звужує тепер латинський вплив на початкові переклади. «Въ какомъ видѣ однако должны мы себѣ представить это латинское вліяніе? — питає автор, і відповідає: «Врядъ ли это было просто обращеніе къ латинской Вульгатѣ, текстъ которой для людей, выросшихъ въ византійской средѣ, не могъ быть понятнѣе греческаго; скорѣе, это было содѣйствіе лица, близко знакомаго съ латинскимъ текстомъ, можетъ быть знавшаго его наизусть. Историческія свидѣтельства даже указываютъ намъ на такое лицо. Святой Меѳодій, назная своимъ преемникомъ святого Горазда, самъ сказалъ: »се

¹ Ціле питання латинського впливу й докладну літературу про те подаю в II томі своєї монографії, ст. 96-101.

мужъ вашей земли (т. -е. Словакъ), добрѣ ученъ въ латинскыи книги» (ст. 324, ЖМ подаю в цитації автора).

На ст. 320-323 В. Погорілов коротенько аналізує лексику Кирило-Методіївських перекладів і приходить до справедливого висновку, що вона в основі своїй — солунська, південно-македонська, але з домішкою західнослов'янських, моравських (словацьких) виразів¹. Виступає проти могого припущення («Костянтин і Мефодій» I. 10), що в початкових перекладах, які дійшли до нашого часу, виразів чисто місцевих, незрозумілих для інших слов'янських народів, не так уже багато; у всякому разі на початку речення стоїть у мене «здається», а це вказує, що й сам я не обстоюю свого твердження.

Стаття проф. В. Погорілова закінчується його висновками (ст. 323-324) про особу перекладача: 1) Перекладач дуже добре знав слов'янську мову, а власне Солунське наріччя, що його він і зробив мовою літературною. 2) До цієї мови вніс він трохи й окремих слів та зворотів словацьких. 3) Вільно ставився до свого грецького оригіналу, часом показуючи навіть недокладне знання грецької мови. 4) Користався трохи й текстом латинським. 5) А все вище подане свідчить, що перекладач був народности «несомнінно не греческой, такъ какъ греки во первыхъ не могли бы, да и не пожелали бы такъ совершенно владѣть славянской рѣчью. Даныя, извлекаемыя изъ разсмотрѣнія языка перевода, совершенно ясно указываютъ, что переводчикъ или переводчики были Славяне, именно Славяне изъ южной Болгаріи, изъ Солуни, мы сказали бы теперь — Болгаре, а помогаль имъ въ ихъ работахъ Словакъ, знавшій хорошо латинскую Вульгату» (ст. 324).

До цих загальних висновків подам ще такі свої застереження.

1. Після праці проф. Ст. Слонського («Slavia» 1926. V, 158-162) трудно приймати твердження, ніби перекладач початкових перекладів часами показує недокладне знання грецької мови. На багатьох прикладах Ст. Слонський досить переконуюче довів, що ті випадки, які подає Погорілов, повстали не з незнання грецької мови, а тільки з намагання перекладача додержуватися чистоти слов'янської складні.

2. Досліди Кирило-Методіївських перекладів показали, що не були вони невідланими, хоч переклад скрізь по можливості дослівний. Перекладач ніде не був невідлаником свого оригіналу: він завжди дбав про ясність перекладу, і цю ясність ставив першим завданням своєї праці. І через це скрізь, де невідланиче дотримання грецького тексту було б неясним у слов'янській мові, в таких випадках Костянтин і Методій завжди відступали від букви оригіналу й передавали його так, як того вимагала ясність слов'янської мови. Дотримуючись вірно грецького оригіналу, Ко-

¹ Про останні автор пише і в своїй замітці: «Западно-славянскіе элементы в кирилломефодіевской лексикѣ», див. «Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů v Praze 1929», 1932 p. ст. 667.

стянтин і Методій скрізь проте невпинно дбали про чистоту й правильність слов'янської складні, а тому вони дуже часто змушені були відступати від літеральної точності свого оригіналу, бо така точність була б насильством над чистотою мови слов'янської.

3. Про чистоту Кирило-Методіївських перекладів із погляду слов'янської мови могли подбати також і їхні учні, а тому робити з цієї чистоти висновок про національність Костянтина не доводиться. Добре знання тієї чи іншої мови чужою людиною — не така вже рідкість для двомовних місцевостей, яким був Солунь; пор. твердження Методієвого Життя: »вы бо юста селоу-нанина, да селоу-нне вьсе (вьси) чисто словѣньскы бесѣдоуютъ«. Українська література, напр., знає письменників не тільки, скажемо, поляків, але й не слов'ян (С. Русова).

Х. Фонетика й форми грецьких слів у Кирило-Методіївським перекладі Євангелії

(Чи Костянтин добре знав грецьку мову?)

В початкових слов'янських перекладах св. Письма дуже багато неперекладених грецьких слів, або слів жидівських, що зайшли через мову грецьку. Багато з цих слів при пізніших виправленнях старших перекладів викинено й сьогодні ми їх у св. Письмі вже не маємо.

Глибше дослідження грецького елементу в кирило-методіївських перекладах безумовно дало б не мало й для висвітлення старо-слов'янської мови; на жаль тільки, поза відомими працями М. Фасмера¹ нічого нового в цій ділянці майже не виходить. Ось тому кожний дослідник і кирило-методіївських питань, і старо-слов'янської мови з зацікавленням перечитає маленьку статтю проф. В. Погорілова: »Написанія греческихъ словъ въ кирилло-меодіевскомъ переводѣ Евангелія« (»Slavia« 1929 р., т. VII зш. 4 ст. 871-884).

Проф. Погорілов поставив собі мале й просте завдання, — подати »написанія« грецьких слів у початковім перекладі Євангелії, щобто глибшими фонетичними міркуваннями він не цікавиться. Автор коротенько розповідає, як передаються в слов'янській мові голосні й приголосні грецькі звуки, спиняючись на кожному звуці зокрема. Висновки автора можна подати в оцій табельці (кирилівські букви показують, як відповідна грецька буква перерештається в слов'янським письмі):

α — а, о	ι — и, і, (ы)	ου — оу
ια — ѣ, (я), иа	ο — о	ει — и
αυ — ав	ω — w, о	οι — и
ε — е, ѣ	υ — v, у, и, оу	αι — е, ѣ

¹ Із нових праць М. Фасмера зазначу тут два його нові коротенькі, але цінні нарисы: 1) *Altbulgarisches. Der Lautwert des glagolitischen Ъ (h)*, »Zeitschrift für sl. Phil.« I. 163-164, і 2) *Altbulgarisches. Davydyb. ib.* V. 134-136.

η — и, і, (ы)	β — в, (б)	$\sigma\delta$ — зд
$\alpha\nu$ — ан, (а)	γ — г, ħ	$\sigma\mu$ — зм
$\epsilon\nu$ — евъ, євъĥ, єи	σ — с	ϑ — т, ђ

Таке саме передавання грецьких слів слов'янським письмом позісталось, звичайно, і на дальші часи.

Не рідко перекладач, передаючи слов'янським письмом те чи інше слово, трохи змінював його, і проф. Погорілов правильно пояснює це: »Чѣм руководился переводчик, внося такіа измѣненія? — Очевидно, он старался таким образом передать произношеніе этих слов, но какое произношеніе? Для передачи греческаго произношенія в сущности достаточно было бы сохранить условную греческую систему письма. Если же переводчик (он же и изобрѣтатель азбуки) измѣнял эту систему, вставлял новыя гласныя и согласныя, не существовавшія в греческой рѣчи, — очевидно он старался передать то произношеніе, какое существовало у славян. Таким образом, написанія греческих слов в кирилло-меѳодіевском переводѣ Евангелія передают их согласно славянскому их произношенію» (ст. 884).

Подам ще деякі свої замітки на працю В. Погорілова.

1. Вираз ченця Хороброго: »по чиноу греческихъ писменъ« проф. В. Погорілов хоче розуміти так, ніби ним »объясняется возможность передачи во многих случаях греческих слов без всякаго измѣненія и в славянскомъ текстѣ« (ст. 871). Це неприродне розуміння, бо в церковнослов'янських пам'ятках слово »чинъ« визначає тільки порядок, устав, система, лат. *ordo*, гр. *τάξις*; пор. Єв. Луки 1⁸ або 1 Кор. 14⁴⁰. Слово »чин« не визначає вигляд чи форму. Контекст цього місця свідчить, що тут »по чиноу« — це за розпологом чи за порядком букв у цілій азбуці.¹

2. Розповідаючи про передавання ϵ , автор нічого не говорить про вимову початкового ϵ ; звичайно, глаголицькі пам'ятки не знають ϵ , але його знають пам'ятки кирилівські. Як показує »Ізборник« 1073 р., в грецьких словах на початку пишеться ϵ , так певне й вимовляється; цікаво, що Остромирова Євангелія в грецьких словах на початку їх звичайно має ϵ , а не ϵ .

3. Автор зовсім не згадує про старшу уставну форму кирилівських букв, а вона часом пояснює й вимову їх; так грецьке η і слов'янське $\dot{\imath}$ в X-XI віці пишуться однаково: н, а це показує й на однаковість їхньої вимови. Грецьке υ в той час частіше мало форму у, цебто так, як $\dot{\imath}$ в кирилиці.

4. На ст. 878 автор пише: »На смѣшеніе ζ и ϵ в греч. словах обратил внимание проф. Кульбакин в своей книгѣ: »Mluvnice« 1928 р. Можу вказати, що про це й давніше писали, напр. А. Шахматовъ: Изслѣдованіе о языкѣ новгородскихъ грамотъ, 1886 р. ст. 218-220; М. М. Козловскій: Изслѣдованіе о языкѣ Остромирова Евангелія, 1885 р. ст. 23-24; В. Н. Щепкинъ: Разсужденіе о язы-

¹ Див. мою статтю: »Оповідання ченця Хороброго«, »Записки ВУАН.« Київ, 1928 р., т. XIV, ст. 15 (40).

кѣ Саввиной книги, 1901 р. ст. 270-271; Н. К. Грунскій: Кѣ Зографскому Евангелію, 1907 р. ст. 34, 36 37 і др.

5. На ст. 879 автор пише: »Особенность представляет лишь слово »субота« (или сѣбота), гдѣ греч. *β* соотвѣствует слав. *б*, что объясняется очень давним заимствованием этого слова, когда произношеніе греч. *β* еще ближе было к слав. *б*, чим к *в*«. Автор пропустил тут такогож походження слова »корабль«.

6. На ст. 882 автор твердить, що »Остромирово Евангеліе, текст котораго тщательно исправлен, постоянно имѣет *ѡ* на мѣстѣ греч. *θ*«. Ні, не постійно, бо на л. 164 маємо в ній »та фати«, що відповідає гр. *τά πάθη*. Та й писання »елисаведь« в Остромировій Евангелії вказує, що писар її вимовляв *θ* як *т*.

7. Взагалі шкода, що автор подав тільки про саме написання грецьких слів в кирило-методіївськiм перекладі Евангелії, а не дав цілої фонетики їх. Скажемо, автор не заторкнув питання про долю сполучень *иѣ*, *и* на слов'янському ґрунті і т. п. Від цього праця проф. Погорілова значно виграла б на повноті й цінності.

На кінці додаю ще, що про грецькі елементи в слов'янській літературі розповідаю і я в своїй праці: »Нариси з історії української мови«, Варшава, 1927 р., ст. 115-180.

Безпосереднє продовження цієї статті проф. В. Погорілов умістив у »Byzantinoslavica« 1930 р., — це була його праця: »Форми греческих слов в кирилло-меѳодіевском переводѣ Евангелія« (т. II кн. 1 ст. 1-26), де автор розповів, які саме форми надавав перекладач неперекладеним із грецької мови словам. Головний висновок автора той самий, що і в першій статті: перекладач глибоко розумів сам дух слов'янської мови, а тому всі запозичення з мови грецької звичайно слов'янщив, скажемо, надавав їм роду слов'янського, а не позіставляв рід грецький. Із цього проф. В. Погорілов робить висновок, — особливо беручи ще під увагу деякі недокладності в перекладі грецького тексту, — ніби перекладачем початкової Евангелії не міг бути грек, а тільки слов'янин.

Не спиняючись докладніше на цих висновках проф. В. Погорілова — про них більше скажу в своїй статті про народність Костянтина, — зроблю на них короткі замітки.

1. Проф. В. Погорілов записує Костянтинові на його рахунок незнання грецької мови також і те, що він не дотримувався грецького роду в неперекладених грецьких словах. Про це писав я вище; повторю тут ще раз, що це не було незнання грецької мови, а тільки наслідування вже встановленої традиції позичання слів. Нехай укаже проф. В. Погорілов хоч одну слов'янську мову, яка, позичаючи речівник із чужих мов, кінче й послідовно дотримувала б чужого роду. Цього ніколи не було й тепер нема. Усі слов'янські народи, позичаючи чуже слово, надають йому граматичного роду частіше за вимогами своєї мови, мало оглядаючись на рід у чужій мові. Граматичний рід для неживих предметів

у мові слов'янській встановлюється виключно згідно з їх закінченням, скажемо: слова на -а — то слова жіночого роду, слова на тверду приголосну (стол, рог і т. п.) — то слова чоловічого роду, і т. д. Цим правилам мусіли підлягати й ті йменники з грецької мови, що лишилися неперекладеними в праці Костянтина.

Таким чином не незнання грецької мови допровадило Костянтина до слов'янщення роду в грецьких словах, а тільки певна традиція позичання слів, самі вимоги слов'янської мови. А що існувала певна традиція позичання грецьких слів ще до Костянтина (традиція народна, безпосередня), це визнає й сам проф. В. Погорілов (див. ст. 23).

А з такого погляду, що його я тут оце висловлюю, відпадає підозріння бачити в перекладача незнання властивостей грецької мови, а разом із тим падає й теорія про слов'янське походження Костянтина.

2. Щоб довести свою думку, ніби перекладач початкової Євангелії не мав глибокого знання грецької мови, проф. В. Погорілов посилається на відомий випадок із якимсь мандрівним учителем у Солуні, що зрікся навчити Костянтина граматики, ЖК³. З цього випадку проф. В. Погорілов робить такий висновок: Костянтин «остался без теоретического изучения греческой грамматики, и довольствовался тѣм практическим знаніем греческаго языка, которое он, славянин, мог усвоить, вращаясь в греческом обществѣ, сначала в Солуни, потом в Царьградѣ. Этим, очевидно, объясняются и тѣ промахи в переводѣ и в его отношеніи к греческим словам, которые мы отмѣтили в настоящей статьѣ» (ст. 26).

З вище наведеним розумінням випадку з граматиком зовсім не погоджуюсь.

а) Граматика, яко наука, в IX віці була дуже широкою, у всякому разі не мала вона того змісту, як тепер. Навчитися такої граматики за три місяці Костянтин ніколи не міг.

б) ЖК³ розповідає, що Костянтин уже в Солуні «въшедъ въ многы бесѣды и оумъ велии». А це свідчить, що початкову граматику (це десь по 14-ти роках життя) Костянтин напевно вже знав, йому ходило про глибший курс, про удосконалення в ній, бо він тоді був «не могый разоумѣти глубинѣ», через що «въ оуныниѣ велико въпаде». Ходило про «глибини» мудрости, а не про початки її.

в) Чи ж Костянтин справді не навчився вищого курсу граматики? ЖК³ не каже того, навпаки, воно дає змогу думати, що Костянтин добув того, чого шукав. Розповівши про відмову граматики, ЖК³ додає, що потому Костянтин, «шъдъ въ домъ свой, въ молитвахъ прѣбывааше, дабы обрѣлъ желаниѣ срьдѣца своего. Въскорѣ же Богъ сѣтвори волижъ божищихъся него». Цебто, автор ЖК підкреслює, що Костянтин добув того, чого бажав, — він тільки й тут, як і в інших місцях ЖК, хоче підкреслити божественне походження Костянтинового знання.

г) Може цим «вишнім» походженням Костянтинового знання можна пояснити й те, що автор ЖК⁴ відводить Костянтинові тільки три місяці на навчання граматики в Царгороді: «въ три мѣсца навѣкъ граматикѣ и по прочахъ сѣмъ оученимъ» (а в Проложнім Житті читаємо, що «цар віддав Кирила логотету философу вивчитися в три місяці всієї мудрости»). Але це можна розуміти й так, що початковий ступінь тодішньої науки, «граматикію», Костянтин пройшов ще в Солуні, а в Царгороді лише формально закінчив її. Не забудьмо, що в рр. 839-842 Солунським митрополитом був відомий учений того часу, Лев Філософ, який у Царгороді був учителем Костянтина (у нього наш Філософ навчився Гомера й геометрії). Чи ж цей Лев Філософ не міг допомогти Костянтинові в його наукових бажаннях? Та й ЖК³ не каже, ніби Костянтин пішов до мандрівного вчителя, нічого не знаючи, або мало знаючи, — ні, він пішов, щоби довідатися про «глибини» науки. Уже в Солуні Костянтин здобув собі такого великого знання, що йому в Царгороді на «граматикію» вистачило — для її закінчення — всього три місяці.

д) Усі кирило-методіївські джерела одноголосно малюють нам Костянтина, яко глибокого знавця мов; річ звичайна для того часу, що серед тих мов, які він знав, мову грецьку мусів він знати найкраще. Протилежне твердження проф. В. Погорілова йде проти всього того, що ми знаємо про Костянтина.

ХІ. Переклади Житій Костянтина й Методія на слов'янські мови

ЖК та ЖМ написані церковнослов'янською мовою, і в багатьох місцях дуже трудні для розуміння. На жаль, оригінали цих творів не дійшли до нас, — ЖМ маємо в списку XII віку, а ЖК — тільки з XV віку, цебто зовнішня форма їх уже не старослов'янська, а середньоболгарська, від давнини полишився тільки словник, та й той в багатьох місцях безумовно підправлений.

ЖК та ЖМ уже віддавна не були для всіх зрозумілими, а тому писарі, переписуючи їх, завжди робили ці або ті підправлення згідно зо своїм розумінням, а це вкінці довело до того, що текст ЖК та ЖМ, особливо перший, дійшов до нас в різно зіпсутій формі.

Крім цього, як знаємо, деякі місця ЖК, напр. Хозарські диспути, спершу були писані грецькою мовою, а потім дуже неясно перекладені на мову церковнослов'янську. Та й сам стиль ЖК та ЖМ взагалі темний і заплутаний, часто тяжкий до розуміння.

Відписів Житій маємо багатенько, особливо ЖК — його дійшло понад 40 списків, а ЖМ — щось більше 10 списків. На жаль тільки, доброго, зовсім наукового критичного видання ЖК та ЖМ ми ще й досі не маємо, хоч П. Лавров і багато зробив для того. Списки подають велике число найрізніших варіантів, що в них більш-менш вільно й спокійно може орієнтуватися тіль-

ки глибокий знавець кирило-методіївських питань. А користатися одним списком, хоч би й старішим, науково не вказано.

Ось усі ці причини разом і роблять те, що текст ЖК та ЖМ дуже неясний і дуже тяжкий до розуміння. Через це частенько одне й те місце вчені розуміють по-своєму, не однаково.

Із вище сказаного само собою випливає, як трудно зробити добрий науковий переклад Житій солунських Братів на сучасну живу мову. Перекладач, що не орієнтується в складних кирило-методіївських питаннях, не зробить доброго перекладу.

Усі народи слов'янські мають уже свої переклади ЖК та ЖМ, але в більшості застарілі та не скрізь науково добрі (про ці переклади див. у моїй монографії: «Костянтин і Мефодій» 1928 р. т. II, ст. 276, тут і література). Думаю, що наукові працівники, що знаються на кирило-методіївських питаннях, мусіли б підбати про добрі, науково вірні переклади. Дуже корисним було б також зробити якнайкращий, науково оправданий переклад ЖМ та ЖМ на мову латинську, бо переклад Міклосіча давно вже застарів і часто доводить до непорозумінь, подаючи невірний переклад.

1. Новий чеський переклад ЖК о. Й. Вашиці

Бережучи й шануючи кирило-методіївську традицію, чехи для вивчення життя й діяльності Костянтина й Методія зробили надзвичайно багато, — по числу написаних праць у цій ділянці вони займають перше місце. Здавна відомі вже й чеські переклади ЖК та ЖМ, — це були переклади Йос. Первольфа (*Fontes rerum Bohemicarum* 1873 р., т. I, ст. 1-38 ЖК, а ст. 39-52 ЖМ та о. Йос. Вайса (*Časop. Kat. Duch.*, 1901. XLII). А оце в мене в руках новий чеський переклад ЖК, що його зробив д-р Йосиф Вашиця.

Праця: *Život a Pochvala Svátého Cyrila, učitele slovanského národa, ze staroslovenštiny nově přeložil Dr. Josef Vašíčka*, Брно, 1927, заслуговує на увагу. Містить вона в собі чотири розділи: 1) Апостольський лист папи Пія XI з 13 лютого (II) 1927 р., ст. IX-XVI, в чеськім перекладі, і в чеськім такі перекладі: 2) Похвала св. Кирилу ст. 5-14, 3) ЖК ст. 15-74 і 4) Гімни на честь св. Кирила ст. 75-87. Оминаючи інші розділи, спинюся тут тільки на перекладі ЖК. Усі інші переклади мають такий самий характер.

Переклад безумовно науково добрий. В основу його покладений той список ЖК (не найліпший!), що його дає проф. А. Теодоровъ-Баланъ у своїй праці: «Кириль и Методи», Софія, 1920 р., ст. 29-80. Добра й цінна ознака перекладу о. Й. Вашиці — він дає переклад дослівний, в міру можливості точно віддаючи оригінал, але разом із тим скрізь турбуючись про ясність перекладу.

Зверну тут увагу на одну дуже важну річ. У ЖК й ЖМ надзвичайно багато цитат із св. Письма. Необізнаний дослідник, не знаючи, де має діло з цитатою, а де з оповіданням автора, не раз попадає в непорозуміння, а то і в помилку. Д-р Вашиця надзвичайно докладно позазначав по можливості всі цитати в ЖК із св. Письма, а до того ще й видрукував їх курсивом, так що

вони скрізь відразу кидаються в вічі дослідникові. Й інші видавці й перекладачі віддавна вже зазначили цитати св. Письма в ЖК, але так багато ще ніхто їх не зазначав, і в цім безперечна заслуга о. д-р Йос. Вашиці.

Звичайно, кожний переклад не може бути зовсім досконалим, а тому маємо деякі недокладності і в новім чеськім перекладі. Не маю тут змоги й потреби подавати всього, що я запити́в у цім перекладі, — вистачить і поданого, щоби звернути увагу читача — й самого автора при повторнім виданні свого перекладу — на ці й подібні місця.

1. Подаючи дослівний переклад, автор проте де-не-де оминув деякі навіть важливі слова. Так, на початку ЖК³ не знаходимо перекладу в виразі: »ягда же вѣдаста и на бучение кѣнижнѣноѣ«, слова »кѣнижнѣноѣ«, бо перекладач іде тільки за текстом Балана, що цього слова не має. По тій же причині тут же не перекладено слова »хлѣба« в виразі: »дѣва дѣни не ѣсть хлѣба«. Тут же вираз: »сѣдѣше въ домоу своѣмъ« перекладено: »sedával doma«, з пропуском »своѣмъ«. В виразі »свѣтаго Григоріа Θεолога« ЖК³ останнє слово пропущене.

У ЖК⁴ в виразі: »яко же бы моглъ кто« опущене останнє слово, за текстом А. Балана. У ЖК⁶ в виразі »вънѣюдоу на двѣрехъ« опущене перше слово. І т. п.

2. Нерідко в перекладі д-р Вашиці знаходимо зайві слова, не оправдані оригіналом. Напр. ось ці, розстрілкою тут зложені слова, зайві: lepší, než p o s a v a d n í ст. 18, nauč mě t o m u 19, aby se svičil s m l a d í č k y m císařem 19, osvojil si za p r v n í t ř i měsíce 20, T o p r o t o, že k ř í ž m á 23, D ů v o d j e t e n, že k aždý k ř í ž 24, n a p ř e d t v r d i t e 24, a j e j í m u č e n í k e m 25, v š e c h o s t a t n í c h n á r o d ů 31 і т. п.

Усякі замітки до тексту, як напри́м. на ст. 22: »byl sesazen g. 843« і т. п., ліпше подавати не в тексті — щоби не прийняти того за оригінал, — а в примітках під текстом.

3. Часом маємо невдалі або не точні переклади. Напр. ЖК²: говѣ́жща себѣ — z úc te k s o b ě 16. Старе »говѣ́ти« частіше ви́значає »здержуватися, постити«, а »ходить говѣ́юще« — то жити ціломудрено, чисто. Переклад слова »стратигъ« словом náčelník 16, 17, недокладний. ЖК³: спѣ́мше паче вьсѣхъ оученикъ — p o s p í v a l n a d o s t a t n í ž á k y 17, недокладно. По молитві до св. Григорія в ЖК³ пише д-р Вашиця: Tak se m u z a s l í b i l 18, а списки тут знають: Тако хвали́ше Бога, або: Такова́ завѣща(ва)ше. ЖК⁴ »тѣлесе сего« не буде: s v ě h o t ě l a 20. ЖК⁵ ліпше читання: »цѣсарь же съ патриархомъ«, а не »патрикий«, s p a t r i c i j í 22. ЖК⁵ — стара оума — s t a r ý d u c h 20, Аннии, Аннисъ — J a n 23, но прьваго образъ — n ý b ř ž p o d o b u s v ě t c e.

На ст. 24, передаючи відоме місце філологічної дискусії Костянтина з Аннієм, Вашиця вираз: »не сътвориши вьсякого подобия« передає: n e u č i n í š s i k ažd ě h o o b r a z u, чи не ліпше — v š e l í k ě h o? Пор. »Byzantinoslavica« IV. 20.

4. Звичайно, перекладаючи цитати зо св. Письма в ЖК, не вільно користати для цього з готового перекладу, бо автор ЖК перекладав зовсім не з того оригіналу, як перекладачі Біблії сучасної. Не стосується це до перекладу д-ра Вашиці, але де-не-де знаходжу в нього переклад цитат, неоправданий оригіналом. Напр. ЖК³: *světlník bo zákonu i světa — pobot' rozkaz jest světlnou a zákon světlem* 17, мудрость знаємж — *opatrnost známou* 17 і т. п.

5. Часом маємо непотрібне переставлення слів; ЖК³: *просвѣтитель i оучитель — učitelem a osvětitelem* 18 (за текстом А. Балана). ЖК⁶: *оумрѣти и живоу быти — živu býti i umřiti* 25 (також і др.). Пор. ці міста з текстом П. Лаврова в його «Кирило та Методій».

6. При перекладах не вільно додавати далекойдучої екзегези. Так, ЖК⁴ має «постригъше», що д-р Вашиця перекладає: *vysvěti na kněze* 22.

7. Часом знаходимо й просто помилки в перекладі. Так ЖК⁷ пише: «шѣдъ призови понѣ пѣть нищихъ», що д-р Вашиця перекладає на *deset chud'asů* 30.

Подібних прикладів можна б подати значно більше (я порівняв з оригіналом тільки початкові розділи перекладу), але вони не зменшують ваги й цінности перекладу: в цілому переклад вийшов добрим, і тому являється цінним вкладом до кирило-методіївської літератури.

Ще на одну річ хочу звернути тут увагу. У нас панує традиційний — дуже незручний і непрактичний — поділ ЖК на 18 розділів. Цього поділу дотримується й д-р Вашиця але він, крім того кожний розділ поділив ще на закінчені уступи, по темах, а це зробило його текст практичнішим. Пор. вище 527-528.

2. Український переклад ЖК та ЖМ

У 1928 році Українська Академія Наук у Києві випустила (яко ч. 78 «Збірника історично-філологічного відділу») цінну працю акад. Петра Лаврова: «Кирило та Методій в давньо-слов'янському письменстві», 424 ст. Праця ця — лебедина пісня акад. П. Лаврова — вийшла як вступ чи перша частина його ж праці: «Материялы по истории возникновения древнейшей славянской письменности» («Труды славянской комиссии Академии Наук», т. I, Ленинград, 1930 р.). П. Лавров написав свою працю мовою російською, а співробітник київської Академії П. Г. Іванець переклав її на мову українську.

Переклад П. Іванця вийшов дуже штучним, часом неприродним, а місцями він такий темний, що годі в нім щось зрозуміти. Треба признатися, що від цього невдалого перекладу праця П. Лаврова дуже багато втратила не тільки на ясності, але й на своїй цінності.

В праці Лаврова дано й переклади Житій слов'янських апостолів: ЖК на ст. 239-294 і ЖМ ст. 295-313. Переклад цілком невдалий, бо зовсім не відповідає тим засадам, що їх ставимо до

подібних праць. ЖК та ЖМ настільки цінні для кирило-методіївських дослідів, що в них важливе кожнісіньке слово, а тому й при перекладі кожне слово мусить бути продуманим, як і при перекладі, скажемо, Євангелії. Український переклад у праці ак. Лаврова часто зовсім вільний, часом дуже відбігає від оригіналу, пропуски або добавлення в нім — то звичайна річ.

Нема змоги показувати всі недостачі українського перекладу, бо тут що ні речення, то й якесь відступлення від оригіналу. Але трохи матеріялу з перших розділів подам.

1. Перекладач часто пропускає й не перекладає ті чи інші окремі слова оригіналу, навіть тоді, коли ті слова важливі. Вже в самім заголовкові маємо пропущення: «житиє блаженааго отьца нашего и оучителя» перекладено: «житіє блаженного навчителя нашего» ст. 239. В ЖК¹ в реченні: «паче же лъстиѣ» опущено перше слово. В ЖК² речення: «вѣдашѣ и доилицѣ, дабы и доила» передано вільно: узяла йому годувальницю 240. Тут же вираз: «добраи та родители, совѣщавъшасѣ» перекладено не точно, з опущенням останнього слова: побожні батьки 240, а вираз: «говѣѣща себѣ» зовсім пропущений. В ЖК³ ст. 241 зовсім опущено ціле речення: Свѣтильникъ бо заповѣдь законуу и свѣтъ. На ст. 242 опущено знову ціле речення: Тако хвалише Бога. На ст. 244 в ЖК⁴: «боле же оучении тихъ образъ на себѣ являѣ» передано: Він визначався лагідною вдачею; вѣ цѣсаревж полатж сѣ дръзнове-ниѣмъ вѣходити — опущено «сѣ дръзновениѣмъ»; присьно вѣпрашааше — опущено перше слово. В ЖК¹⁶: «чловѣче, съкажи намъ, како ты ѣси нынѣ сѣтворилъ» перекладено: «скажи нам, як ти утворив», цебто з опущенням двох слів. І т. д., міг би подавати сотні разячих прикладів, коли перекладач опускав не тільки окремі слова, але й цілі речення.

2. В перекладі дуже багато зайвих слів, зовсім неоправданих оригіналом. Ось трохи прикладів, розстрілкою зазначено зайві слова: Не бажає Господь смерти навіть запеклому грішникові ст. 239, обері собі з них за дружину на всеньке життя 241, замість минутих радощів приносить довгий сум («да вѣ радости мѣсто печаль прибываѣтъ») 242, як уста серафимів 242, закопавши в землю 242, викликаючи його до Царгороду 243, сидить поруч 243 і сотні т. п.

3. Часто перекладач не точний, вільний, не відповідний оригіналові. Напр., ЖК²: живии же сѣ подроужиѣмъ своимъ роди сед-меро отрочѣтъ — перекладено: Бог благословив його шлюб, дарувавши йому сімох дітей ст. 240, ЖК²: добраи та родители — побожні батьки 240; ЖК³: оудобъ оулови и — упіймав його на полюванні яструбом 242; не троуждаисѣ — відчеписъ 242; желание срьдѣца своего — страшенне бажання 243; Вѣскорѣ — І чекати довелося недовго 243. ЖК⁴: вѣдашѣ и оучителемъ — його віддано в науку 243; вѣ чистотѣ же прѣбываѣмъ — зберігаючи чисті думки 244; сѣ ними вѣ томъ — на цій посаді 245. ЖК⁵: юношж ютера Нестора — якогось парубка Нестора 246. ЖК¹⁷: вѣсѣж ношѣ

пѣша — всюношну співали 283; съказание соугоубъ и трегоубъ — неодноразові поясніня 284, і сотні т. п. В ЖК⁵ кінець розділу (диспута з Аннієм) перекладений так, що читач не зрозуміє, в чім саме річ: Богоу рекъшоу къ Моисею: не сътвориши всьикаго подобия — не сотворімо ніякої подоби 247, треба б — всякої.

4. Не рідко замість точного перекладу оригіналу знаходимо його пояснення. Напр., ЖК³: странънъ же бѣ ѿтеръ тоу, оумѣи граматикѣ — передано: Нагодивсь під цей час до Солуня мандрівний вчитель граматики 242; посла по нь — післав по його, ви-кликаючи його до Царгороду 243, ЖК⁴: на жъкоє море шьдъ — пішов на береги Вузького Моря 245. ЖК¹⁷: Гондрихоу — Гав-дерехові 283, і багато т. п.

5. Невідповідний переклад тієї чи іншої церковнослов'янської форми — часта річ в книжці П. Лаврова. Напр. ЖК³: тѣломъ чловѣче, а доушеѣ аггеле — перекладено: тілом людини, янгол ду-шею 242 (а треба: тілом людино, а душею янголе). ЖК⁴: Наоучи же сѧ Омироу — Навчавсь Гомера 234 (а треба: навчився Гоме-ра). ЖК⁵: не сътвориши — не створімо 247 (а треба: не створи), і багато т. п.

6. А часом знаходимо й просто помилки в перекладі. Так в ЖК⁴: логоветъ... шьдъ къ цѣсарици — перекладено: Логотет пі-шов до цісаря 245, але ж у той час Грецією рядила цариця-мати Теодора, а не малолітній Михаїл.

7. Сама мова перекладу неясна, часто штучна, навіть із вуль-гаризмами, нпр.: немовля не схотіло брати молока з чужої циць-ки 240, — замість останнього разячого слова ліпше б ужити слів: перса або груди.

8. Неприємно вражає читача дивний правопис у церковносло-в'янським тексті: богъ, господъ скрізь пишуться малою буквою, хоч назви народів і власні — великою див. ст. 241, 244, 272, 292 і др.

Таким чином мушу ствердити, що новий український пере-клад ЖК та ЖМ у праці П. Лаврова — зовсім маловартісний, бо науковим вимогам він не відповідає.

На жаль, українська література не має ще повних перекладів ЖК та ЖМ, поза перекладом у праці П. Лаврова. В моїй моно-графії: «Костянтин та Мефодій» 1927-1928 р., т. т. I-II подав я до-слівний переклад тільки потрібних уривків із ЖК та ЖМ (список їх див. т. II ст. 276). Деякі переклади дрібних уривків знаходимо ще в праці д-ра Ів. Франка: «Съв. Климент у Корсуні», Львів, 1906 р.

3. Словінський переклад ЖК та ЖМ

Д-р Фр. Гривець у своїй праці: »Slovanska apostola sv. Ciril in Metod«, Любляна, 1927 р., дуже часто цитує ЖК і ЖМ, по-даючи уривки мовою словінською. На жаль, переклад скрізь віль-ний, не дослівний, хоч звичайно головну думку передає він вірно. Звичайно, це зменшує вагу праці, бо — на мою думку — пере-клади ЖК та ЖМ в кирило-методіївських працях мусять бути

цілком дослівними, особливо ж там, де певний вираз допускає різні толкування.

Так, напр., ЖК³ дає нам: отрокъ же отъ того въ оуныниѣ и печаль въпадъ, а Гривецъ перекладає: Deček je bil zeradi izgube ljubljenega ptiča tako potrt in žalosten... 8. ЖМ⁸: да боудеть отълоучень не тъкъмо въсоуда, но и црькъве — перекладає взагалі вірно, але не дослівно: naj bo izobčen od obhajila in iz cerkve 89. ЖМ¹⁷ в кінці: призираи на ны желающам тебе — ki tebe ljubimo in pogrešamo 122 (в польським перекладі праці Гривця: a postradališmy cię, ст. 158).

Часом переклад не точний. Так, ЖМ¹¹ дає: съвѣтъникъ... вже ниса коупетрою своєю, рекъше штръвю, у Гривця не добре: s svojo sorodnico ст. 100 (в польським: ze swojā krewną ст. 132). »Коупетра« чи »штры« — це невістка або жінка брата (див. »Матеріалы« І. Срезневського, т. III ст. 1673, uxor fratris).

Польський переклад кс. Яна Кожонкевича праці Гривця цитати з ЖК та ЖМ подає не з оригіналу, але з перекладу Гривця, а тому ще більше відбігає від оригіналу, і часами стає зовсім вільним.

ХІІ. Проложне Життя св. Кирила Філософа

Життя св. Кирила чи Костянтина дійшло до нас у декількох пам'ятниках, з них найчастіші — це т. зв. Проложні Життя. Слов'янські Прологи, — чи то рукописні, чи друковані, — звичайно мають і Життя Костянтина або Методія, а часом спільне Життя обох Братів. Найдавніше таке Життя — з ХІІІ віку.

Зміст Проложних Житій різниться від звичайних повних ЖК та ЖМ, — вони дуже короткі, а крім того подають факти, що їх не знають повні Життя. Джерела їх не знаємо, — автор Проложних Житій використав, певне, джерело, що його ще не розшукано. Н. Туницький висловив думку, ніби цим джерелом було якесь давнє грецьке Життя солунських Братів.

В 1931 р. Ю. А. Яворський випустив у світ нову свою працю: »Новыя рукописныя находки въ области старинной Карпаторусской письменности XVI-XVIII вѣковъ«, Прага, видання Слов'янського Інституту. На ст. 9-41 Ю. Яворський описує Терезьляньський Пролог, рукопис ХVІ віку, з виразними ознаками місцевого карпатського українського говору. У цім Пролозі, під 14 лютого (день смерті Костянтина), на л. 3916-392 вміщено: »Памать прѣдбнаго ꙗца Кврила Философа, оучителя словенскаго«, цебто т. зв. Проложне Життя Костянтина. Ю. Яворський видрукував це Життя в своїй праці (ст. 104-105),¹ а це дає нам змогу притягнути до наших дослідів ще один список Проложного Життя Костянтина.

Подам тут ті звістки про Костянтина (зве його тільки Кирилом), що їх не знає повне Життя його.

¹ На жаль тільки, видрукував не палеографічно докладно; див. мою рецензію в »Byzantinoslavica« III. 542-543.

1. Батько Костянтинів Лев зветься сотником: »саном же сотникъ«, тоді як ЖК зве його друнгарієм.

2. Семилітньому Кирилові снівся »нѣкий воєвода«, у ЖК³ — стратиг.

3. Пояснюючи Кирилів сон, батьки кажуть: »вѣсвода аѣгль естъ бжій«, чого нема в ЖК.

4. »Дитина була дуже розумною, і взяли її до царевої палати, а цар віддав Кирила логотету философу вивчитися в три місяці всієї мудрости; і Кирил навчився мудрости (хитрости) чотирма мовами: грецькою, латинською, сирійською та жидівською«. Цього не знає ЖК.

5. По закінченні освіти, Кирило »ѡшедъ на Оузке Море и бысть мних«. Цього ЖК не знає, воно твердить, що К став ченцем за 50 день перед смертю.

6. Як був Кирил у Хозарії, »зібрали жиди раду, хотіли його вбити, але ігемон перешкодив: Поки, каже, не подужаєте його словом (не преприте), не можете погубити його«. Цього в ЖК нема.

7. Не знає ЖК й того, що ті, хто не охрестився підчас Хозарської місії, »изгнани быша без имѣнія«.

8. На Моравії Кирил »Зѣмбриа еретика мѣтвою оумори«.

9. »Потім пішов Кирил в Болгарію, проповідуючи Христа, а також прийшовши у Слов'яни, всі міста по Дунаю навчив віри Христової«.

10. »І зробили його єпископом в місті Каоні (въ Каонѣ) й просили його, щоб навчив їх книг своєю мовою« (»да наоучит ѡ своимъ языкомъ книгамъ«). Попостивши 40 днів, молячись Богові, написав їм 38 буков (словъ), »и тако наѣчи ѡ книгамъ словенскимъ языкомъ, и сего ради словенский нарицается оучитель«.

11. Вѣ старости добрѣ къ Г҃ѣ ѡиде; по ЖК Кирил умирає, маючи 42 роки.

12. Погребенъ бысть въ Канѣ (sic) градѣ«.

Проложні Життя не однаково зазначають єпископську столицю Кирила й місто його смерті: Катаон, Канаон або Каон. Проф. Н. Туницький виставив добру гіпотезу про це мітичне місце: в грецькій оригіналі було, що Кирил був похований *κατὰ τὰν* (в храмі), з чого недосвідчений перекладач зробив місто Катанаон чи Катаон і др. («Богосл. Вѣстн.» 1910 р., т. III ст. 92-93).

На закінчення вкажу ще, що в Проложнім Житті, на початку його, багато місць дослівно взяті з ЖК, напр.: Вѣ Селоуньстѣм градѣ бѣ стеръ моужъ именемъ Левъ... Єгдаже бысть седми лѣтъ ѡтрочищъ, видѣвъ въ снѣ... събра всѣ дѣца і др. А з цього виходить, що автор Проложного Життя користався й ЖК, але додав до цього чимало й відомостей сумнівних. І в такому вигляді через Пролог це Життя було найбільше поширене й знане.

Кидається в вічі, що в Проложнім Житті Кирила ані разу не названо Костянтином, а це свідчить про те, що написано це Життя пізніше, по канонізації Кирила, коли його пам'ять міцно увійшла до церковного вжитку. Сам стиль Життя відмінний від стилю ЖК:

в ЖК ім'я «Константинъ» ужито тільки раз (а то все: философъ), а в коротесенькім проложнім Житті імени Кирил ужито три рази.

Аналіз Проложного Життя подає П. Лавров в своїй праці: «Кирило та Методій», Київ, 1928 р., ст. 121-128; короткий аналіз і повну літературу див. в моїй монографії: «Костянтин і Мефодій», Варшава, 1928 р., т. II ст. 290-291.

ХІІІ. Неписані Кирило-Методіївські джерела

Св. Брати солунські, Костянтин і Методій, прибувши на Моравію в 863 р., працювали тут десь коло чотирьох років. Головні висліди їхньої праці були: впорядкування християнської Церкви, переклади св. Письма та Служб Божих на слов'янську мову і підготування священників і місцевих людей. По смерті св. Костянтина-Кирила († 14 лютого 869 року) на Моравію вернувся ще Методій, уже як архієпископ Моравський, і працював тут аж до своєї смерті († 6 квітня 885 р.).

Праця Костянтина й Методія не була звичайною працею протих місіонерів, а тому позістала по собі в Моравії незатерті сліди аж до сьогодні. Слідів цих мусіло бути багато, але, на жаль, всепожираючий час та запекла релігійна боротьба, що довго точилася на моравських землях, у більшості вже понищила ці сліди.

Проте немало дечого й лишилося. Так, на теренах головно Моравії й Словаччини ще й досі позісталось багато хрестів, капличок, криничок та церковець, що так чи йнак зв'язані з іменем Костянтина й Методія. На жаль, ці матеріальні неписані джерела про працю св. Братів вивчені в науковій літературі ще дуже мало (див. мою монографію: «Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність», 1928 р., т. II ст. 335-340, розділ: Джерела матеріальні, Пам'ятки кирило-методіївської старовини, тут і потрібна література).

Ось тому належить із приємністю привітати повстання «*Matice Svatoklimentské*», що її р. 1930-го заложив д-р Ян Свобода в Брні. Товариство поставило собі метою ширити словом, друком і всяким іншим способом пошану до св. Апостолів слов'янських та мученика св. Климента. І вже показався й ближчий вислід праці нового Товариства: його накладом вийшла в Брні в 1930 р. книжечка: Dr. František Příkrýl: «*Sv. Kliment u Osvetiman*», 27 ст. in 8°, видання друге (перше вийшло в 1890 році). Треба завважити, що прелат д-р Příkrýl віддавна цікавиться кирило-методіївськими матеріальними джерелами; в 1920 р. у Відні вийшла його праця: «*Denkmäler der hl. Konstantin und Method in Europa*».

В нововиданій праці д-р Příkrýl розповідає про замчище св. Климента, що знаходиться в Моравії, недалеко від Велеграду, в п'яти кілометрах від Освітим'ян, між Брадлем і Голим Концем, коло замку Бухлова. Dr. Fr. Příkrýl записав місцеві перекази про це замчище, що його зв'язують з пам'яттю Костянтина й Методія. «Король Ростислав — розповідає автор за людськими переказами — в 863 році привів Костянтина й Методія на замчище, а вони

принесли сюди останки св. Климента, де вони 31½ роки переходили, побудували тут кляштор, прийняли від Ростислава на виховання й науку юнаків і заснували тут середовище слов'янської освіти» (ст. 11). Цебто, коли Костянтин і Методій прибули в Моравію, то вони й осіли на замчищу, що тепер зветься Свято-Климентівським, коло Освітим'ян, а коли так, то місце це — найголовніша пам'ятка з діяльності св. Братів. Уже звідси робили вони виправи для просвіти чехів, лужичан, Польщі, Словачії й України (ст. 11-12).

А що було справді так, як розповідає о. прелат, про те не маємо ніяких писаних документів, і це є найслабше місце праці d-г Přikryla. Де саме на Моравії працювали св. Брати, докладно не знаємо, бо документи того не зберегли. І взагалі кидається в вічі, що d-г Fr. Přikryl із відповідними кирило-методіївськими джерелами знайомий мало й плутає народні перекази з відомостями пам'яток.

Але все те, що розповідає Přikryl, дуже цікаве для кожного дослідника кирило-методіївської праці. Людові перекази (чи правдиві вони, то інше питання) та матеріяльні джерела можуть дуже добре доповнювати джерела писані, бо ж ці останні повнотою не похваляться. І з такого погляду праця d-га Fr. Přikryla заслуговує уваги й наукових дослідників.

Зміст праці — докладний опис св. Климентівського замчища та його історія. Кляштор на замчищу був місцем пам'яті св. Братів і продержався аж до 1421 року, коли його спалили гусити. І вже потому позісталися самі тільки руїни, бо церква тут більше не відновлялася. »Maticе Svatoklimentské v Brně« власне й ставить собі завданням відновити на св. Климентівській Горі, як на колисці слов'янської культури, церкву й кляштор.

Там, де d-г Fr. Přikryl розповідає про діяльність св. Костянтина й Методія, знаходимо деякі недокладності. Так, на ст. 12 автор твердить, ніби й Костянтин був у Римі посвячений на єпископа, а цього, як знаємо, головні джерела не знають, і сьогоднішня наука (також і католицька, пор. працю Гривця) того не визнає. Ці ж джерела говорять, що Костянтин став Кирилом за 50 днів перед смертю, а не за 40 (ст. 12; про 40 днів твердить тільки т. зв. »Італійське Життя«). Багато фактів подає Fr. Přikryl і таких, що про них джерела нічого не знають.

Для вивчення життя й діяльності Костянтина й Методія чехи найбільше працювали. Здається, що й сліди кирило-методіївської праці найбільше позісталися власне на землях чехословацьких, а тому на чехів у першу чергу падає великий обов'язок науково дослідити всі — навіть найдрібніші — сліди цієї великої й незабутньої праці.

XIV. Єпископський титул Климента Словенського

В XX розділі повного Життя св. Климента, славного ученика Солунських Братів, розповідається, що князь Болгарський Си-

меон зробив Климента єпископом *Δρεβνίτζας* (вар. *Δρεβίτζας*) *ἡτοι Βελίτζας*. Назви ці надзвичайно цікаві, бо вказують на ту місцевість, де знаходилась перша слов'янська єпархія в Болгарії. Тому нема нічого дивного, що наука віддавна намагається вияснити ці назви як географічно, так і лінгвістично, тільки всі вияснення дали певних гіпотетичних припущень не пішли.

Невтомний словіст, проф. Г. А. Ільїнський в «Македонски Прегледъ» 1931 р., т. VII кн. 4 ст. 11-24, помістив цікаву працю: «Об епископском титуле Климента Словенского». Своїм звичаєм проф. Ільїнський докладно аналізує всю немалу літературу цього питання, спиняючись на думках Шафарика (1848 р.), Лінгентала, Голубинського, Іречка, Ягіча, Дринова, Новаковича, Баласчева, Туницького (1913 р.) і Злотарського, і власне в цім докладнім опису всіх припущень про назву Климентової єпархії — цінність нової статті проф. Ільїнського (ст. 11-19).

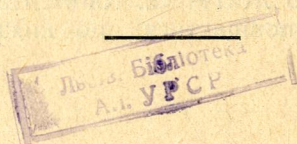
Вкінці (ст. 19-24) проф. Г. Ільїнський подає свої думки про єпархію Климента. Автор приймає титул Климента «велическый», що його знаходимо в пам'ятниках слов'янських, за правдивий, який походить від назви міста Велика чи Велица. Місто це лежить у західній Македонії, на горішній частині річки Трески, лівого допливу Вардара. Але пізніше це місце зникло, як зникло багато інших міст у Македонії. Так вияснює проф. Ільїнський грецьке *Βελίτζα*, відкидаючи невідповіне «Б'єлица».

Трудніше вяснити назву *Δρεβνίτζα*, в якій автор бачить слов'янське Дьбрьца чи Дебрьца. Це було місто по сусідству з Великою, на захід від Кичева й на північ від Охриди, на самій границі дикої Албанії, зо «скотопобідним» населенням, тому жив більше Климент у Велиці, звідки легше було йому їздити до Охриди.

Проф. Ільїнський відкидає потребу бачити в грецькім *Δρεβνίτζα* переставлення (метатезу) *р*, — російські літописи знають не тільки *дебрь*, але й *дребь*, знає те й жива російська мова (дерба́); те саме могло бути і в давньо-болгарській мові, — могло поруч дьбрь повстати й *дрьбрь, *дрьбница, що його й віддає грецьке *Δρεβνίτζα* (передавання словянського *б* грецьким *μβ* — річ звичайна). Оце й була столиця Дибри — Дебрьца.

В цілому єпископський титул св. Климента проф. Ільїнський читає як «дебрце-велицький». Серед існуючих гіпотез вище подане припущення проф. Г. Ільїнського чи не найсильніше.

Свою статтю проф. Ільїнський розпочинає категоричним твердженням: «Архиепископ Феофилакт рассказывает в XX главе своего обширного жития Климента Словенского» (ст. 11). Що автором повного життя Климента був може архієпископ Охридський Феофилакт, це досить міцно вже доведене (див. Н. Л. Туницькій: Св. Климентъ, епископъ Словенскій, 1913 р., ст. 45-61), але все таки твердити так категорично — підстав хіба не маємо.

(1986) 1986 32 коп (1986)

42684

38119

ВЛАСНІ ВИДАННЯ РЕДАКЦІЇ „ЗАПИСОК ЧСВВ.”
Головний склад: ЖОВКВА (ŻÓŁKIEW — Polesie)

БІБЛІОТЕКА „ЗАПИСОК ЧИНУ СВ. ВАСИЛІЯ В.”
ч. 12

„Записки ЧСВВ.”	Т. I, вип. 1 (вичерпаний)	злп.	—
”	Т. I, вип. 2-3 (вичерпаний)	”	25—
”	Т. I, вип. 4	”	18—
”	Т. II, вип. 1-2 (вичерпаний)	”	25—
”	Т. II, вип. 3-4	”	18—
”	Т. III, вип. 1-2	”	18—
”	Т. III, вип. 3-4	”	24—
”	Т. IV, вип. 1-2	”	25—
”	Т. IV, вип. 3-4 (друкується)	”	—
”	Т. V, вип. 1-4 (”)	”	—
”	Т. VI, вип. 1-2 (”)	”	—

Акад. В. Щурат. Довкола намогильного каменя Ів. Федорова	”	—60
Акад. М. Возняк. З поля української духовної вірші	”	2—
Д-р І. Огієнко. Український наголос на початку XVII в.	”	1—
Д-р О. Макарушка. Слова Климента Костецького	”	5—
Д-р Я. Гординський. Рукописи бібліотеки монастиря св. Онуфрія ЧСВВ. у Львові. Вип. 1.	”	10—
Д-р А. Петровъ. К. Fejérváru, De moribus et ritibus Ruthenorum и аналогічныя свѣдѣнія М. Бея и А. Сирмаи	”	2—
Свящ. Е. Майковський. Причинки до життя і справи м. Мокрини Мечиславської, ЧСВВ.	”	2-50
Д-р Б. Крупницький. Гетьман Мазепа в освітленню німецької літератури його часу	”	2—
Я Г. З діяльності Івана Мартинова в 1859-1864 pp.	”	2-50
Ks. D-г A. Bogowski. Etyka św. Bazylego W. o własności prywatnej	”	1-50
Д-р М. Андрусак. Боротьба за єпископську катедру	”	1—
Д-р І. Огієнко. Нові Cyrillo-Methodiana	”	1—

Крім цього:

Д-р В. Січинський. Архитектура крехівського монастиря по деревориту 1699 року	”	2—
D-г S. Tomaszewski. Ruski epizod Soboru Lugduńskiego 1245. Szkic historyczny (вичерпане)	”	3—
Д-р В. Р. Залозецький. Софійський собор у Києві і його відношення до візантійської архітектури (вичерпане)	”	—50
Д-р В. Гаджега. Йосиф Волошиновський, єпископ мукачівський і Іван Малаховський, єпископ перемиський, як єпископ мукачівський (вичерпане)	”	—50
В. Пещанський і І. Свенціцький. Іконописна техніка та її джерела	”	1—
Д-р С. Федоров. Боротьба за межі в степовій єпархії XIII-XIV ст.	”	—50
Д-р Д. Оляничин. До історії торгівлі Руси-України з Балтикою, зокремаж Стародуба з Кенігсбергом, наприкінці XVII й поч. XVIII ст.	”	—50

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ВАСИЛІАНСЬКИЙ
АРХІВ І БІБЛІОТЕКА
ЛЬВІВ І, ЖОВКІВСЬКА 36

Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО

НОВІ CYRILLO-METHODIANA

НАРИСИ, ЗАМІТКИ Й РЕЦЕНЗІЇ

I-XIV

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

НАКЛАДОМ РЕДАКЦІЇ „ЗАПИСОК ЧСВВ.” — ЖОВКВА 1933